

**ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ
ΑΝΑΡΧΟ
ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ**

ΠΕΤΡΟΣ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ

ΕΚΔΟΣΗ Γ'

ΠΕΤΡΟΣ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ

**ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ
ΑΝΑΡΧΟΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ**

Μετάφραση:
Νίκος Β. Αλεξίου

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΤΙΤΛΟΣ: Αναρχισμός και Αναρχοκομμουνισμός
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Πέτρος Κραυδάκης
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Νίκος Β. Αλεξίου
ΣΤΟΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΙΚΗ Ο.Ε.
«ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ» Βαλτετσίου 53 Αθήνα

τηλ.: 210.38.02.040

© 1991: για την ελληνική μετάφραση ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ΠΕΤΡΟΣ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ γεννήθηκε το 1842. Η οικογένειά του ανήκε στην αριστοκρατία της Τσαρικής Ρωσίας κι ο Κροπότκιν σπούδασε σε μια επίλεκτη στρατιωτική σχολή για να υπηρετήσει στη συνέχεια ως αξιωματικός του στρατού. Έγινε όμως Λαϊκιστής και παραιτήθηκε το 1867. Σύντομα απέκτησε φήμη ως εξερευνητής και γεωγράφος, αργότερα έγινε σοσιαλιστής κι έπειτα αναρχικός το 1872. Πήρε ενεργό μέρος στο επαναστατικό κίνημα, συνελήφθη το 1874, αλλά δραπέτευσε το 1876 κι έζησε στη Δυτική Ευρώπη μέχρι το 1917. Επέστρεψε στη Ρωσία κατά τη διάρκεια της Επανάστασης όπου και πέθανε το 1921.

Κατά τη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας του στη Δύση, απ' τα τέλη της δεκαετίας του 1870 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1880, ο Κροπότκιν έγινε ο κύριος προπαγανδιστής του διεθνούς αναρχικού κινήματος. Υιοθέτησε τη νέα θεωρία του αναρχοκομμουνισμού η οποία συνδύαζε τα καλύτερα στοιχεία του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού και του επαναστατικού σοσιαλισμού σ' ένα οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό σύστημα, κι επιχείρησε να στηρίξει τον αναρχισμό στη φυσική επιστήμη κι ιδιαίτερα στην βιολογική εξέλιξη. Μετά την απέλασή του απ' την Ελβετία το 1881, και τη φυλάκισή του στη Γαλλία απ' το 1883 μέχρι το 1886, εγκαταστάθηκε στην Αγγλία όπου έζησε ως τιμημένος εξόριστος περισσότερο από τριάντα χρόνια.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου κέρδιζε το ψωμί του ως συγγραφέας, με ειδικότητα την επιστημονική δημοσιογραφία. Ταυτόχρονα, παρήγαγε ένα ογκώδες έργο πολιτικής δημοσιογραφίας, που πήρε γενικά δύο μορφές – αναρχικά άρθρα στον αναρχικό τύπο, ιδιαίτερα στην γαλλική εφημερίδα την οποία βοήθησε να ιδρυθεί στη Γενεύη το 1879, τη «Le Révolté», και που συνέχισε να εκδίδεται στο Παρίσι ως «La Révolte Nouveaux» μέχρι το 1914 και

στην αγγλική εφημερίδα που βοήθησε να ιδρυθεί στο Λονδίνο το 1886, την «Freedom», η οποία συνέχισε να εκδίδεται με διάφορα ονόματα για περισσότερο από έναν αιώνα και συνεχίζει να εκδίδεται μέχρι σήμερα, και πιο γενικά άρθρα στον φιλελεύθερο τύπο, ιδιαίτερα σε εβδομαδιαία και μηνιαία περιοδικά κι εγκυκλοπαίδειες. Τα περισσότερα βιβλία του αποτελούσαν συλλογές των άρθρων αυτών – τα αναρχικά άρθρα που κυκλοφόρησαν με τίτλο «Λόγια ενός Εξεγερμένου» (1885), «Η Κατάκτηση του Ψωμιού» (1892), «Η Σύγχρονη Επιστήμη κι ο Αναρχισμός» (1901-1913) και «Ενεργείστε για τον Εαυτό σας» (1917) και τα πιο γενικά άρθρα που κυκλοφόρησαν με τίτλο «Στις Ρώσικες και τις Γαλλικές Φυλακές» (1887), «Αγροί, Εργοστάσια κι Εργαστήρια» (1899), «Αναμνήσεις ενός Επαναστάτη» (1899), «Αλληλοβοήθεια» (1902) και «Ηθική» (1922).

Ωστόσο, ήταν, κατά καιρούς, σε θέση να συνεισφέρει απροκάλυπτα αναρχικό υλικό σε μη αναρχικές εκδόσεις και δυο απ' τα πιο σημαντικά τέτοια κομμάτια αποτελούν το περιεχόμενο αυτού του βιβλίου.

«Ο Αναρχοκομμουνισμός», δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1887 σε δυο μέρη στο «The Nineteenth Century», το πιο σημαντικό μηνιαίο περιοδικό που ιδρύθηκε το 1877 απ' τον Τζαίμς Νόουλς, τον μεγαλύτερο εκδότη της εποχής εκείνης, και ο οποίος υπήρξε ο κύριος εκφραστής της φιλελεύθερης ιντελιγκέντσιας και του Φιλελεύθερου Κατεστημένου. Ο Κροπότκιν ήταν τακτικός συνεργάτης απ' το 1883 μέχρι το 1919, γενικά για επιστημονικά θέματα αλλά και σποραδικά για πολιτικά κι υπήρξε προσωπικός φίλος του Νόουλς απ' το 1886 μέχρι το θάνατό του το 1908. Κάποιοι έχουν υπαινιχθεί ότι ο Κροπότκιν ήταν εκτός τόπου σ' αυτή την εταιρία. Ανάμεσα, όμως, στους συνεργάτες του «The Nineteenth Century» συμπεριλαμβάνονταν όχι μόνο τέτοιες κορυφαίες φυσιογνωμίες της κουλτούρας και της κοινωνίας όπως οι Γλάδστων και Τσάμπερλαιν, Τένισον και Άρνολντ, Σπένσερ και Χάξλεϋ, Σγουίμπορν και Ουάλντ, αλλά και τέτοιοι εκπρόσωποι ριζοσπαστικών σκοπών, όπως οι Τζων Ράσκιν και Ουίλιαμ Μόρις, Φρέντερικ Χάρισον και Γ.Κ. Κλίφορντ,

Όμπερον Χέρμπερτ και Χένρυ Τζωρτζ, Γκ. Ζ. Χόλιοκ και Χ.Μ. Χάιντμαν, Μίλισεντ Φόουκετ και Βεατρίκη Γουέμπ, Ανύ Μπλεσάν και Λ.Σ. Μπέβινκτον, Τζων Μπερνε και Τόμας Μαν κι ο Κροπότκιν ανήκε ακριβώς στους τελευταίους ως ο έγκυρος εκφραστής του παραδοσιακού αναρχισμού. Αποσπάσματα απ' τα δύο αυτά άρθρα ορθά συμπεριλήφθηκαν στην ανθολογία του Μίκαελ Γκόντγουιν απ' το περιοδικό «Nineteenth Century Opinion» (1951).

Οι τίτλοι των δύο άρθρων ήταν σημαδιακοί. Το «Οι Επιστημονικές Βάσεις της Αναρχίας» (Φλεβάρης 1887) θα θύμιζε στους αναγνώστες την θετικιστική παράδοση των Σαιν-Σιμόν και Κοντ, Σπένσερ και Χάξλεϋ (κι ίσως των ελάχιστα γνωστών Μαρξ και Ένγκελς), που επιδίωκαν να στηρίξουν την κοινωνική και πολιτική ιδεολογία όχι σε θρησκευτές ή στη φιλοσοφική σκέψη, αλλά στην φυσική επιστήμη και το «Η Επερχόμενη Αναρχία» (Αύγουστος 1887), θα θύμιζε στους αναγνώστες του Χέρμπερτ Σπένσερ την «Επερχόμενη Δουλεία», που κυκλοφόρησε με μορφή άρθρου στο «The Contemporary Review» (Απρίλης 1884) και κατόπιν ως κεφάλαιο του «Ο Άνθρωπος Ενάντια στο Κράτος» (1884), το οποίο ασκούσε κριτική στην παράλληλη ανάπτυξη του κρατικού καπιταλισμού και του κρατικού σοσιαλισμού.

Αυτά τα δύο άρθρα δεν αποτελούσαν σε καμία περίπτωση την πρώτη ή την τελευταία ή την πληρέστερη σύνοψη της αναρχικής θεωρίας γενικά ή του αναρχοκομμουνισμού ειδικά. Όντως, κατά την εποχή της δημοσίευσής τους, ο Κροπότκιν εξηγούσε τις ιδέες του πιο λεπτομερειακά, τόσο στα Γαλλικά, στο «La Révolte» (στα άρθρα που συμπεριλήφθηκαν στο «Η Κατάκτηση του Ψωμιού») όσο και στα Αγγλικά, στη «Freedom» (στα άρθρα που συμπεριλήφθηκαν στο «Ενεργείστε για τον Εαυτό σας») καθώς επίσης και σε πολλές διαλέξεις και συζητήσεις. Ούτε ήταν η μόνη υπεράσπιση του αναρχισμού που θα εμφανιζόταν στον φιλελεύθερο τύπο. Το άρθρο του Σπένσερ, στο «The Contemporary Review», συνοδεύοταν απ' το «Αναρχία: από έναν Αναρχικό» (Μάης 1884) – ο αναρχικός ήταν ο σύντροφος του Κροπότκιν Ελυζέ Ρεκλύ. Όμως στο άρθρο «Ο Αναρχοκομμουνισμός» κατέχει μια ξεχωριστή

θέση γιατί είναι ιδιαίτερα ξεκάθαρο και άμεσο.

Το άρθρο «Ο Αναρχισμός» γράφτηκε το 1905 και δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1910 ως λήμμα της ενδέκατης έκδοσης της «Encyclopaedia Britannica». Εκδόθηκε για πρώτη φορά στη Σκωτία το 1768-1771 και καθιερώθηκε ως το πιο γνωστό βιβλίο αναφοράς στον Αγγλόφωνο κόσμο. Όντας ο σημαντικότερος Ρώσος γεωγράφος, ο Κροπότκιν έγραψε άρθρα για τη ρωσική γεωγραφία στην ένατη, δέκατη και ενδέκατη έκδοση, οι οποίες κυκλοφόρησαν ανάμεσα στο 1875 και το 1911 κι υπήρξε προσωπικός φίλος του ενός απ' τους εκδότες, του Ουίλιαμ Ρόμπερτσον Σμιθ απ' το 1886 μέχρι το θάνατο του τελευταίου, το 1894. Καθώς ήταν ο πιο γνωστός αναρχικός στον κόσμο, που ζούσε στη Βρετανία, του ζητήθηκε επίσης να γράψει το λήμμα περί αναρχισμού για την ενδέκατη έκδοση, που έτυχε να είναι η τελευταία που κυκλοφόρησε στη Βρετανία και που εξακολουθεί να θεωρείται γενικά ως η καλύτερη όλων.

Το λήμμα αυτό δεν ήταν σε καμιά περίπτωση η πρώτη ή η τελευταία ή η πληρέστερη σύνοψη της αναρχικής θεωρίας. Πριν από το λήμμα της «Encyclopaedia Britannica», ο Κροπότκιν είχε ήδη γράψει μια ιστορική μελέτη του αναρχισμού απ' τη σκοπιά της φυσικής και κοινωνικής επιστήμης, που κυκλοφόρησε με τίτλο «Η Σύγχρονη Επιστήμη και ο Αναρχισμός», καταρχήν στα Ρωσικά (στο Λονδίνο το 1901 και στη Μόσχα το 1906), στα Γαλλικά και Αγγλικά (το 1903) και στη συνέχεια σε διάφορες άλλες γλώσσες. Και μετά το λήμμα της «Encyclopaedia Britannica» έγραψε μια εκτεταμένη εκδοχή αυτού και των τμημάτων του «Η Σύγχρονη Επιστήμη και ο Αναρχισμός» (Σ.τ.Μ. Εμπεριέχεται στο βιβλίο του Κροπότκιν «Προς τους Νέους», εκδόσεις ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ) που περιγράφουν την ανάπτυξη του αναρχισμού, το οποίο κυκλοφόρησε στα Γαλλικά και Αγγλικά (το 1911) και στα Ρωσικά (στο Λονδίνο το 1912) ολόκληρο το αναθεωρημένο έργο κυκλοφόρησε στ' Αγγλικά με μορφή προσούρας (εκδόθηκε απ' την «Freedom Press» το 1912) και τίτλο «Η Σύγχρονη Επιστήμη και ο Αναρχισμός» και με κάποιες προσθήκες ως το πρώτο μέρος του Γαλλικού βιβλίου «La

science moderne et l' Anarchie» (1913) και στη συνέχεια σε διάφορες άλλες γλώσσες. Επίσης έγραψε μια πιο απροκάλυπτη έκθεση του «Η Ανάπτυξη των Αναρχικών Ιδεών», που καταχωρήθηκε στην «Encyclopedie de mouvement syndicaliste» (1912) και που μεταφράστηκε επίσης σε διάφορες άλλες γλώσσες (όμως όχι στ' Αγγλικά).

Ο Κροπότκιν βοηθήθηκε πολύ στο ιστορικό του έργο απ' τους παλιούς φίλους του Τζαίημς Γκιγιώμ και Βαρλαάμ Τσερκέζοφ και ιδιαίτερα απ' τον Μαξ Νετλώ που έγινε ο πρώτος (και παραμένει ο πρώτος) ιστορικός του αναρχισμού κι ο οποίος πρόσφερε το μεγαλύτερο μέρος των εκτενών πληροφοριών για αναρχικούς και αναρχικές εκδόσεις.

Τόσο το «Αναρχισμός» όσο και το «Αναρχοκομμουνισμός», συχνά ανατυπώθηκαν και μεταφράστηκαν σε άλλες γλώσσες επί μισό αιώνα κι αξίζουν και τα δυο να διαβαστούν και να ξαναδιαβαστούν ως μια ξεκάθαρη σύνοψη της αναρχικής θεωρίας και μια ξεκάθαρη έκθεση του αναρχοκομμουνισμού αντίστοιχα, γραμμένες για μη αναρχικούς αναγνώστες. Μολοντούτο, θα πρέπει να αναφερθεί ένα επιπλέον προσόν του Κροπότκιν: Υπήρξε σε όλη του τη ζωή κι εξακολουθεί να είναι πολύ μετά το θάνατό του, ο πιο γνωστός αναρχικός συγγραφέας κι ήταν επίσης ένα απ' τα πιο ελκυστικά κι εντυπωσιακά μέλη του αναρχικού κινήματος. Ποτέ όμως δεν έγινε δεκτός ως αυθεντία, ακόμα κι απ' τους πιο στενούς συνεργάτες του και παρόλο που το έργο του είναι πάντα ενδιαφέρον και διαφωτιστικό, επιδέχεται επίσης πολλή κριτική.

Είναι φυσικά αρκετά εύκολο να βρούμε σφάλματα τόσο στα γενικά του συμπεράσματα, όσο και σε κάποιες εκτεταμένες θέσεις του, υπήρξε, όμως, από πολλές απόψεις ένας πρωτοπόρος κι οι φιλοσοφικές και ιστορικές του ιδέες ήταν κι εξακολουθούν να είναι σημαντικές για την αναρχική ιδεολογία. Και παρόλο που μεγάλο μέρος του έργου του έχει ξεπεραστεί ή διαψευστεί, το μεγαλύτερο μέρος του παραμένει εξίσου ζωντανό ή ακόμα πιο ζωντανό από ποτέ.

Νίκολας Ουώλτερ
Φλεβάρης 1987

ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ

ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ (απ' το ελληνικό *αν* και *αρχή*, το αντίθετο της εξουσίας), είναι το όνομα που δίνεται σε μία αρχή ή θεωρία της ζωής και συμπεριφοράς σύμφωνα με την οποία η κοινωνία νοείται δίχως κυβέρνηση – σε μια τέτοια κοινωνία η αρμονία επιτυγχάνεται όχι μέσω της υποταγής στο νόμο ή της υπακοής σε οποιαδήποτε αρχή, αλλά με τις ελεύθερες συμφωνίες που συνάπτονται ανάμεσα στις διάφορες ομάδες, εδαφικές ή επαγγελματικές, οι οποίες συγκροτούνται ελεύθερα για χάρη της παραγωγής και της κατανάλωσης, καθώς επίσης και για την ικανοποίηση της άπειρης ποικιλίας των αναγκών κι επιθυμιών ενός πολιτισμένου όντος.

Σε μια κοινωνία που αναπτύσσεται προς αυτή την κατεύθυνση, οι εθελοντικές ενώσεις που ήδη τώρα αρχίζουν να καλύπτουν κάθε πεδίο της ανθρώπινης δραστηριότητας, θα έπαιρναν μια ακόμα μεγαλύτερη προέκταση, έτσι ώστε να υποκαταστήσουν το Κράτος σ' όλες του τις λειτουργίες. Θ' αντιπροσώπευαν ένα ανάμικτο δίκτυο, αποτελούμενο από μια άπειρη ποικιλία ομάδων κι ομοσπονδιών κάθε μεγέθους και βαθμού, τοπικών, εθνικών και διεθνών – προσωρινών ή λίγο-πολύ μόνιμων – για κάθε εφικτό σκοπό: παραγωγή, κατανάλωση κι ανταλλαγή, επι-

κοινωνίες, υγειονομικές ρυθμίσεις, εκπαίδευση, αμοιβαία προστασία, υπεράσπιση της εδαφικής περιοχής και πάει λέγοντας· κι απ' την άλλη μεριά, για την ικανοποίηση ενός ολοένα αυξανόμενου αριθμού επιστημονικών, καλλιτεχνικών, φιλολογικών και κοινωνικών αναγκών.

Επιπλέον, μια τέτοια κοινωνία δεν θ' αντιπροσώπευε κάτι αμετάβλητο. Αντίθετα — όπως βλέπουμε στην οργανική ζωή γενικότερα — η αρμονία θα προέκυπτε (υποστηρίζουν) από μια ολοένα μεταβαλλόμενη ρύθμιση κι αναρρύθμιση της ισορροπίας ανάμεσα στην πληθώρα των δυνάμεων κι επιδράσεων, κι αυτή η ρύθμιση θα ήταν το πλέον εύκολο να επιτευχθεί καθώς καμιά απ' τις δυνάμεις αυτές δεν θ' απολάμβανε ειδικής προστασίας από μέρους του Κράτους.

Αν η κοινωνία, υποστηρίζουν, οργανωνόταν στην βάση αυτών των αρχών, ο άνθρωπος δεν θα περιοριζόταν, ως προς την ελεύθερη άσκηση των δυνάμεών του, στην παραγωγική εργασία από ένα καπιταλιστικό μονοπώλιο, ούτε θα περιοριζόταν, ως προς την άσκηση της βούλησής του, απ' τον φόβο της τιμωρίας ή απ' την υπακοή σε άτομα ή μεταφυσικές οντότητες, που κι οι δύο οδηγούν σε ανάσχεση της πρωτοβουλίας και δουλικότητα του νου. Τις πράξεις του θα καθοδηγούσε η δική του κατανόηση, που θα έφερε αναγκαστικά την σφραγίδα μιας ελεύθερης δράσης κι αντίδρασης ανάμεσα στον ίδιο του τον εαυτό και τις ηθικές αντιλήψεις του περιβάλλοντός του. Έτσι, ο άνθρωπος θα μπορούσε να πετύχει την πλήρη ανάπτυξη όλων των ικανοτήτων του, διανοητικών, καλλιτεχνικών και ηθικών, δίχως να εμποδίζεται απ' την υπερεργασία υπέρ των μονοπωλιστών ή απ' την δουλικότητα και την αδράνεια του νου της μεγάλης πλειονότητας. Έτσι, θα ήταν ικανός να φτάσει στην πλήρη εξατομίκευση, που δεν είναι εφικτή ούτε υπό το σημερινό σύστημα του ατομικισμού ούτε υπό οποιοδήποτε σύστημα Κρατικού σοσιαλισμού στο λεγόμενο Volksstaat (Λαϊκό κράτος).

Επιπλέον, οι αναρχικοί συγγραφείς θεωρούν ότι η αντίληψή τους δεν αποτελεί μια Ουτοπία, φτιαγμένη με την μέθοδο a priori, μετά την αποδοχή μερικών επιθυμιών ως αξιωμάτων. Απορρέει, υποστηρίζουν, από μίαν ανά-

λυση των τάσεων που είναι ήδη εν δράσει, παρόλο που ο κρατικός σοσιαλισμός μπορεί να αποκτήσει μια προσωρινή εύνοια ανάμεσα στους μεταρρυθμιστές. Η πρόοδος της σύγχρονης τεχνικής, που απλοποιεί αξιοθαύμαστα την παραγωγή όλων των αναγκαιών για την ζωή, το αυξανόμενο πνεύμα ανεξαρτησίας κι η γοργή διάδοση της ελεύθερης πρωτοβουλίας και της ελεύθερης κατανόησης σε κάθε κλάδο δραστηριότητας – συμπεριλαμβανομένων κι εκείνων που θεωρούνταν προηγούμενα σαν καθαυτό αρμοδιότητα της εκκλησίας και του κράτους – ενισχύουν σταθερά την τάση της μη κυβέρνησης.

Ως προς τις οικονομικές τους αντιλήψεις, οι αναρχικοί, από κοινού με όλους τους σοσιαλιστές, των οποίων αποτελούν την αριστερή πτέρυγα, υποστηρίζουν ότι το σημερινό κυρίαρχο σύστημα της ατομικής ιδιοκτησίας της γης κι η καπιταλιστική μας παραγωγή για χάρη του κέρδους, αντιπροσωπεύουν ένα μονοπώλιο που έρχεται σε σύγκρουση τόσο με τις αρχές της δικαιοσύνης, όσο και με τις επιταγές της ωφελιμότητας. Αποτελούν τον κύριο φραγμό που εμποδίζει τις επιτυχίες της σύγχρονης τεχνικής να θεθούν στην υπηρεσία όλων, έτσι ώστε να παράγουν την γενική ευημερία. Οι αναρχικοί θεωρούν το σύστημα της μισθωτής εργασίας και την καπιταλιστική παραγωγή συνολικά σαν εμπόδιο στην πρόοδο. Όμως επισημαίνουν επίσης ότι το Κράτος ήταν και συνεχίζει να είναι το κύριο όργανο που επιτρέπει στους λίγους να μονοπωλούν τη γη, και στους καπιταλιστές να ιδιοποιούνται για λογαριασμό τους ένα εντελώς δυσανάλογο μερίδιο του ετήσιου συσσωρευόμενου πλεονάσματος της παραγωγής. Συνακόλουθα, ενώ αντιμάχονται την σημερινή μονοπώληση της γης και τον καπιταλισμό συνολικά, οι αναρχικοί αντιμάχονται με την ίδια ενεργητικότητα το Κράτος σαν τον κύριο υποστηρικτή αυτού του συστήματος. Όχι αυτή ή εκείνη την κοινωνική μορφή, αλλά το Κράτος συνολικά, είτε πρόκειται για μοναρχία είτε ακόμα και για δημοκρατία, που κυβερνιέται μέσω του δημοψηφίσματος.

Η Κρατική οργάνωση όντας πάντα, τόσο στην αρχαία όσο και στην σύγχρονη ιστορία (Μακεδονική αυτοκρατορία, Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, σύγχρονα ευρωπαϊκά κράτη

που ξεφύτρωσαν πάνω στα ερείπια των αυτόνομων πόλεων), το όργανο εγκαθίδρυσης μονοπωλίων υπέρ των κυρίαρχων μειονοτήτων, δεν μπορεί να διαμορφωθεί έτσι ώστε να απεργαστεί την καταστροφή των μονοπωλίων εκείνων. Επομένως, οι αναρχικοί θεωρούν ότι το να παραδίνουμε στο Κράτος όλους τους βασικούς πόρους της οικονομικής ζωής – τη γη, τα ορυχεία, τους σιδηρόδρομους, τις τράπεζες, τις ασφάλειες και πάει λέγοντας – καθώς επίσης την διοίκηση όλων των βασικών κλάδων της βιομηχανίας, πρόσθετα σε όλες τις λειτουργίες που έχουν ήδη συγκεντρωθεί στα χέρια του (εκπαίδευση, Κρατικά επιδοτούμενες θρησκείες, υπεράσπιση της εδαφικής επικράτειας κ.λ.π.), θα σήμαινε την δημιουργία ενός νέου οργάνου τυραννίας. Ο Κρατικός καπιταλισμός θα διέυρυνε απλά τις εξουσίες της γραφειοκρατίας και του καπιταλισμού. Η αληθινή πρόοδος βρίσκεται προς την κατεύθυνση της αποκέντρωσης, τόσο της εδαφικής όσο και της λειτουργικής, στην ανάπτυξη του πνεύματος τοπικής και προσωπικής πρωτοβουλίας, αντί της σημερινής ιεραρχίας απ' το κέντρο προς την περιφέρεια.

Από κοινού με τους περισσότερο σοσιαλιστές, οι αναρχικοί αναγνωρίζουν ότι όπως κάθε εξέλιξη στην φύση, η αργή εξέλιξη της κοινωνίας ακολουθείται κατά καιρούς από περιόδους επιταχυνόμενης εξέλιξης, που ονομάζονται επαναστάσεις και πιστεύουν ότι η εποχή των επαναστάσεων δεν έκλεισε ακόμα. Περίοδοι γοργών αλλαγών θ' ακολουθήσουν τις περιόδους αργής εξέλιξης κι αυτές τις περιόδους-θα πρέπει να τις εκμεταλλευτούμε – όχι για να αυξήσουμε και να διευρύνουμε τις εξουσίες του Κράτους, αλλά για να τις μειώσουμε, μέσω της οργάνωσης, σε κάθε δήμο ή κοινότητα, των τοπικών ομάδων των παραγωγών και καταναλωτών, καθώς επίσης των περιφερειακών και τελικά των διεθνών ομοσπονδιών των ομάδων αυτών.

Στην βάση αυτών των αρχών, οι αναρχικοί αρνούνται ν' αποτελέσουν μέρος της σημερινής Κρατικής οργάνωσης και να την υποστηρίξουν, μεταγγίζοντας νέο αίμα σ' αυτήν. Δεν επιδιώκουν να συγκροτήσουν, και καλούν τους εργάτες να μην συγκροτήσουν, πολιτικά κόμματα στα κοι-

νοβούλια. Συνακόλουθα, μετά την ίδρυση της Διεθνούς Ένωσης Εργαζομένων στα 1864-1866, έχουν προσπαθήσει να προωθήσουν άμεσα τις ιδέες τους ανάμεσα στις εργατικές οργανώσεις και να προτρέψουν τις ενώσεις εκείνες σε άμεση πάλη ενάντια στο κεφάλαιο, δίχως να εμπιστεύονται την κοινοβουλευτική νομοθεσία.

Η ιστορική ανάπτυξη του Αναρχισμού

Η αντίληψη της κοινωνίας που μόλις σκιαγραφήθηκε κι η τάση που αποτελεί την δυναμική της έκφραση, υπήρχαν πάντα στο ανθρώπινο γένος σε αντίθεση με την κυρίαρχη ιεραρχική αντίληψη και τάση — παίρνοντας τότε η μια και τότε η άλλη το πάνω χέρι σε διάφορες περιόδους της ιστορίας. Στην πρώτη τάση οφείλουμε την ανάπτυξη, από μέρους των ίδιων των μαζών, εκείνων των θεσμών — φυλή, κοινότητα του χωριού, συντεχνία, ελεύθερη μεσαιωνική πόλη — με τους οποίους οι μάζες αντιστάθηκαν στις λήλασιές των κατακτητών και των εξουσιομανών μειονοτήτων. Η ίδια τάση επιβεβαιώθηκε με μεγάλη θέρμη στα μεγάλα θρησκευτικά κινήματα των μεσαιωνικών χρόνων κι ιδιαίτερα στα πρώιμα κινήματα της Μεταρρύθμισης και τους προδρόμους της. Ταυτόχρονα, βρήκε ολοφάνερα την έκφρασή της στα γραπτά μερικών στοχαστών απ' την εποχή του Λάο Τσε, μολονότι, εξαιτίας της μη σχολαστικής και λαϊκής της καταγωγής, βρήκε εμφανώς λιγότερη συμπάθεια ανάμεσα στους λόγιους απ' ό,τι η αντίθετη τάση.

Όπως επισημάνθηκε απ' τον καθηγητή Άντλερ στο έργο του «*Geschichte des Sozialismus und Kommunismus*», ο Αρίστιππος (γύρω στα 430 π.Χ.), ένας απ' τους ιδρυτές της Κυρηναϊκής σχολής, ήδη δίδασκε ότι οι σοφοί δεν πρέπει να παραχωρούν την ελευθερία τους στο Κράτος, και σε απάντηση μιας ερώτησης του Σωκράτη, είπε ότι δεν επιθυμούσε ν' ανήκει ούτε στην τάξη των κυβερνώντων ούτε στην τάξη των κυβερνόμενων. Ωστόσο, μια τέτοια στάση φαίνεται ότι υπαγορευόταν απλώς από μια Επικούρεια στάση απέναντι στη ζωή των μαζών.

Ο καλύτερος εκφραστής της αναρχικής φιλοσοφίας στην Αρχαία Ελλάδα ήταν ο Ζήνων (342-267 ή 270 π.Χ.)

απ' την Κρήτη*, ο ιδρυτής της Στωϊκής φιλοσοφίας, ο οποίος αντιπαρέθετε ξεκάθαρα την αντίληψή του περί μιας ελεύθερης κοινότητας δίχως κυβέρνηση, στην κρατική Ουτοπία του Πλάτωνα. Απέρριπτε την παντοδυναμία του Κράτους, την παρέμβαση και τον αυστηρό του έλεγχο και διακήρυσσε την κυριαρχία του ηθικού νόμου του ατόμου – σχολιάζοντας ήδη ότι ενώ το αναγκαίο ένστικτο αυτοσυντήρησης οδηγεί τον άνθρωπο στον εγωισμό, η φύση έχει προσφέρει έναν διορθωτικό παράγοντα σ' αυτό, εφοδιάζοντας τον άνθρωπο μ' ένα άλλο ένστικτο – το ένστικτο της κοινωνικότητας. Όταν οι άνθρωποι είναι αρκετά λογικοί ώστε ν' ακολουθούν τα φυσικά τους ένστικτα, θα ενωθούν πέραν των συνόρων και θα συγκροτήσουν τον Κόσμο. Δεν θα χρειάζονται τα δικαστήρια ή την αστυνομία, δεν θα έχουν ναούς ούτε δημόσια λατρεία και δεν θα χρησιμοποιούν χρήμα – το δώρο θ' αντικαταστήσει την ανταλλαγή. Δυστυχώς οι διδασκαλίες του Ζήνωνα δεν έχουν φτάσει σε μας κι είναι γνωστές μόνο από αποσπασματικά εδάφια. Ωστόσο, το γεγονός ότι η ίδια ακριβώς η φρασεολογία του είναι παρόμοια με την φρασεολογία που χρησιμοποιούμε σήμερα, δείχνει πόσο βαθιά ριζωμένη είναι η τάση της ανθρώπινης φύσης, της οποίας ήταν εκπρόσωπος.

Στους μεσαιωνικούς χρόνους, βρίσκουμε τις ίδιες απόψεις περί Κράτους εκφρασμένες από τον επιφανή επισκοπο της Άλμπα, Marco Girolamo Vida, στον πρώτο διάλογό του *De dignitate reipublicae* (Ferd Cavalli στο *Mén dell' Istituto Vento*, XIII, Dr. E. Nys, Έρευνες στην Ιστορία της Οικονομικής Επιστήμης). Όμως ιδιαίτερα σε διάφορα πρώιμα Χριστιανικά κινήματα, αρχίζοντας απ' τον 9ο αιώνα στην Αρμενία, και στα κηρύγματα των πρώτων Ουσισιτών κι ιδιαίτερα του Chojecki και των πρώτων Αναβαπτιστών κι ιδιαίτερα του Hans Denk (βλ. Keller, *Ein Apostel der Wiedertäufer*), βρίσκουμε εκφρασμένες ρητά τις ίδιες ιδέες – έχει δοθεί φυσικά ειδική έμφαση στις ηθικές τους πλευρές.

Ο Ραμπελαιά και ο Φενελόν, έχουν εκφράσει στις Ουτο-

* Σ.τ.Μ. Στην πραγματικότητα ο Ζήνων γεννήθηκε στο Κίτιο (Κύπρος) – εξ' ου και Ζήνων ο Κιτιεύς – το 334 π.Χ.

πίες τους παρόμοιες ιδέες, κι αυτές ήταν επίσης διαδομένες κατά τον 18ο αιώνα ανάμεσα στους Γάλλους Εγκυκλοπαιδιστές, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από μεμονωμένες εκφράσεις που συναντάμε περιστασιακά στα γραπτά του Ρουσσώ, από τον Πρόλογο του Ντιντερό στο Ταξίδι του Μπουγκενβίλ και πάει λέγοντας. Κατά πάσα πιθανότητα, ωστόσο, τέτοιες ιδέες δεν μπορούσαν ν' αναπτυχθούν τότε, εξαιτίας της αυστηρής λογοκρισίας της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας.

Αυτές οι ιδέες βρήκαν την έκφρασή τους αργότερα κατά την διάρκεια της Μεγάλης Γαλλικής Επανάστασης. Ενώ οι Γιακωβίνοι έκαναν το παν για να συγκεντρώσουν τα πάντα στα χέρια της κυβέρνησης, φαίνεται τώρα, από πρόσφατα δημοσιευμένα ντοκουμέντα, ότι οι λαϊκές μάζες πραγματοποίησαν ένα σημαντικό εποικοδομητικό έργο στους δήμους και τους «τομείς» τους. Ανέλαβαν οι ίδιες την εκλογή των δικαστών, την οργάνωση του ανεφοδιασμού κι εξοπλισμού του στρατού, καθώς επίσης και την ανεύρεση εργασίας για τους άνεργους, την διαχείριση της αγαθοεργίας και πάει λέγοντας, στις μεγάλες πόλεις. Προσπάθησαν ακόμα και να δημιουργήσουν μια άμεση επικοινωνία μεταξύ των 36000 κοινοτήτων της Γαλλίας, με την μεσολάβηση μιας ειδικής επιτροπής, εκτός Εθνοσυνέλευσης (βλ. Sigismund La Croix, *Actes de la Commune de Paris*).

Ο Γκόντγουιν, στο έργο του *Έρευνα αναφορικά με την Πολιτική Δικαιοσύνη* (2 τ. 1793), ήταν ο πρώτος που διατύπωσε τις πολιτικές κι οικονομικές αντιλήψεις του αναρχισμού, μολονότι δεν έδωσε το όνομα εκείνο στις ιδέες που περιγράφονται στο αξιόλογο έργο του. Οι νόμοι, έγραφε, δεν είναι προϊόν της σοφίας των προγόνων μας, είναι το προϊόν των παθών τους, της δειλίας τους, των ζηλοφθονιών τους και της φιλοδοξίας τους. Το γιατρικό που προσφέρουν είναι χειρότερο απ' τα κακά που διατείνονται ότι θα θεραπεύσουν. Αν και μόνο αν καταργούνταν όλοι οι νόμοι και τα δικαστήρια κι αφήνονταν σε λογικούς ανθρώπους, εκλεγμένους γι' αυτό τον σκοπό, οι αποφάσεις για τις εμφανιζόμενες διαφορές, θ' αναπτυσσόταν σταδιακά η αληθινή δικαιοσύνη. Ως προς το Κρά-

τος, ο Γκόντγουιν απαιτήσε ευθέως την κατάργησή του. Μια κοινωνία, έγραφε, μπορεί κάλλιστα να υπάρξει δίχως οποιαδήποτε κυβέρνηση: μόνο που οι κοινότητες θα πρέπει να είναι μικρές κι εντελώς αυτόνομες. Μιλώντας περί ιδιοκτησίας, δήλωνε ότι τα δικαιώματα του καθένα «σε κάθε μορφή πλούτου ικανού να συμβάλλει στο καλό κάθε ανθρώπινου όντος» πρέπει να ρυθμίζονται μόνο απ' την δικαιοσύνη: ο πλούτος πρέπει να περιέλθει «σ' εκείνον που τον χρειάζεται περισσότερο». Το συμπέρασμά του ήταν ο κομμουνισμός. Ο Γκόντγουιν, ωστόσο, δεν είχε την τόλμη να διακηρύξει τις απόψεις του. Αργότερα, ξανάγραψε εξ ολοκλήρου το κεφάλαιο περί ιδιοκτησίας κι άμβλυσε τις κομμουνιστικές του απόψεις στην δεύτερη έκδοση του *Πολιτική Δικαιοσύνη* (8 τ. 1796).

Ο Προυντόν ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε, στα 1840 («Τι είναι η Ιδιοκτησία;»*, πρώτο υπόμνημα) το όνομα «αναρχία», αναφερόμενο στην κατάσταση της κοινωνίας δίχως κυβέρνηση. Το όνομα «αναρχικοί» είχε δοθεί αδιακρίτως, κατά την διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης, απ' τους Γιρονδίνους σ' εκείνους τους επαναστάτες που δεν θεωρούσαν ότι η αποστολή της επανάστασης είχε εκπληρωθεί με την ανατροπή του Λουδοβίκου 16ου κι επέμεναν ως προς την υιοθέτηση μιας σειράς οικονομικών μέτρων (την κατάργηση των φεουδαλικών δικαιωμάτων, δίχως αποζημίωση, την επιστροφή στις κοινότητες των χωριών των κοινοτικών εκτάσεων που είχαν περιφραχτεί απ' το 1669, τον περιορισμό της έγγειας ιδιοκτησίας σε 120 εκτάρια, προοδευτική φορολογία του εισοδήματος, την εθνική οργάνωση των ανταλλαγών σε ισότιμη βάση, η οποία είχε ήδη αρχίσει να εφαρμόζεται και πάει λέγοντας).

Ο Προυντόν, λοιπόν, υποστήριζε μια κοινωνία δίχως κυβέρνηση και χρησιμοποιούσε την λέξη αναρχία για να την περιγράψει. Ο Προυντόν απέρριπτε, ως γνωστόν, κάθε μορφή κομμουνισμού, σύμφωνα με την οποία το ανθρώπινο είδος θα συρόταν σε κομμουνιστικά μοναστήρια ή στρατώνες, καθώς επίσης και κάθε μορφή κρατικού ή

* Σ.τ.Μ. Ελληνική μετάφραση εκδόσεις Γ. Αναγνωσιδίη.

κρατικά στηριζόμενου σοσιαλισμού, που υποστήριξαν ο Λουί Μπλαν και οι κολλεκτιβιστές. Όταν διακήρυξε στη πρώτη του μελέτη περί ιδιοκτησίας ότι «η ιδιοκτησία είναι κλοπή», δεν εννοούσε παρά την ιδιοκτησία με την τωρινή της έννοια του Ρωμαϊκού Δικαίου ως «δικαίωμα χρήσης και κατάχρησης» απ' την άλλη μεριά, στα ιδιοκτησιακά δικαιώματα, νοούμενα με την περιορισμένη έννοια της κατοχής, έβλεπε την καλύτερη προστασία απέναντι στην αρπακτικότητα του κράτους. Ταυτόχρονα, δεν ήθελε την βίαιη απαλλοτρίωση των τωρινών ιδιοκτητών της γης, των κατοικιών, των ορυχείων, των εργοστασίων και πάει λέγοντας. Προτιμούσε να πετύχει τον ίδιο σκοπό, καθιστώντας το κεφάλαιο ανίκανο ν' αποφέρει κέρδος κι αυτό επιδίωκε να πετύχει διαμέσου μιας εθνικής τράπεζας, βασισμένης στην αμοιβαία εμπιστοσύνη όλων εκείνων που ασχολούνται με την παραγωγή, οι οποίοι θα συμφωνούσαν ν' ανταλλάσσουν μεταξύ τους τα προϊόντα τους σε τιμή κόστους με κουπόνια εργασίας, τα οποία θ' αντιπροσώπευαν τις ώρες εργασίας που απαιτούνταν για την παραγωγή κάθε δοσμένου εμπορεύματος. Σ' ένα τέτοιο σύστημα, το οποίο ο Προυντόν όρισε ως «Μουτουελισμός», όλες οι ανταλλαγές υπηρεσιών θα ήταν αυστηρά ισότιμες. Εξάλλου, μια τέτοια τράπεζα θα ήταν σε θέση να δανείζει χρήμα δίχως τόκο, χρεώνοντας περίπου 1% ή ακόμα λιγότερο, για την κάλυψη των διοικητικών εξόδων. Έτσι, μια και ο καθένας θα μπορούσε να δανειστεί το χρήμα που θα χρειαζόταν για ν' αγοράσει ένα σπίτι, κανένας δεν θα συμφωνούσε να πληρώνει πια ένα ετήσιο μίσθωμα για την χρήση του. Έτσι, θα καθίστατο εύκολη μια γενική «κοινωνική εκκαθάριση» δίχως απαλλοτρίωση. Το ίδιο ίσχυε για τα ορυχεία, τους σιδηρόδρομους, τα εργοστάσια και πάει λέγοντας.:

Σε μια κοινωνία αυτού του τύπου το Κράτος θα ήταν άχρηστο. Οι κύριες σχέσεις ανάμεσα στους πολίτες θα βασιζόνταν στην ελεύθερη συμφωνία και θα ρυθμιζόνταν με απλές λογιστικές καταχωρήσεις. Οι διαφορές θα διευθετούνταν με διαιτησία. Μια οξύτατη κριτική του Κράτους και κάθε πιθανής μορφής κυβέρνησης και μια βαθιά επίγνωση όλων των οικονομικών προβλημάτων, είναι τα πα-

σίγνωστα χαρακτηριστικά του έργου του Προυντόν.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Γαλλικός μπουτουελισμός είχε τον πρόδρομό του στην Αγγλία, στο πρόσωπο του William Thompson, που ξεκίνησε σαν μπουτουελιστής προτού γίνει κομμουνιστής και των οπαδών του John Gray (*A Lecture on Human Happiness*, 1825, *The Social System* 1831) και J.F. Bray (*Labours Wrongs and Labours Remedy*, 1839). Είχε επίσης πρόδρομό του τον Ισαακ Γουώρεν, ο οποίος γεννήθηκε στα 1798 (βλ. W. Bailie: *Josiah Warren, The First American Anarchist*, Βοστώνη 1900) κι ανήκε στη «Νέα Αρμονία» του Όουεν, πίστευε δε ότι η αποτυχία αυτού του εγχειρήματος οφειλόταν κυρίως στην κατάπιξη της ατομικότητας και την απουσία πρωτοβουλίας και υπευθυνότητας. Αυτά τα μειονεκτήματα, δίδασκε, ήταν εγγενή σε κάθε σύστημα βασισμένο στην εξουσία και την κοινοκτημοσύνη των αγαθών. Ήταν, επομένως, θιασώτης της απόλυτης ατομικής ελευθερίας. Στα 1827, άνοιξε στο Τσιντσινάτι ένα λαϊκό μαγαζάκι που ήταν το πρώτο «Κατάστημα της Δικαιοσύνης» (*Equity store*) και το οποίο ο λαός ονόμαζε *Κατάστημα του Χρόνου* (*Time store*), γιατί βασιζόταν στην ανταλλαγή κάθε λογής προϊόντος σύμφωνα με τις ώρες εργασίας που χρειάζονταν για την παραγωγή τους. «Κόστος» – το όριο της τιμής και συνακόλουθα, «κανένα κέρδος», ήταν το σλόγκαν αυτού του καταστήματος κι αργότερα του «Χωριού της Δικαιοσύνης» του, κοντά στη Ν. Υόρκη, που υπήρχε ακόμα στα 1865. Ο «Οίκος της Δικαιοσύνης» του κυρίου Keith στην Βοστώνη, που ιδρύθηκε στα 1855, είναι επίσης αξιοσημείωτος.

Ενώ οι οικονομικές ιδέες του Προυντόν κι ιδιαίτερα η μπουτουελιστική Τράπεζα, βρήκαν υποστηρικτές, ακόμα και πρακτική εφαρμογή, στις Ενωμένες Πολιτείες, η πολιτική του αντίληψη περί αναρχίας, δεν βρήκε παρά μικρή απήχηση στην Γαλλία, όπου κυριαρχούσαν ο χριστιανικός σοσιαλισμός του Lamennais και των Φουριεριστών κι ο κρατικός σοσιαλισμός του Λουί Μπλαν και των οπαδών του Σαιν-Σιμόν. Αυτές οι ιδέες βρήκαν, ωστόσο, κάποια πρόσκαιρη υποστήριξη στους αριστερούς Χεγκελιανούς της Γερμανίας, τον Μωυσή Χες στα 1843 και τον Καρλ

Γκριν στα 1845, οι οποίοι ήταν υπέρμαχοι του αναρχισμού. Εξάλλου, ο εξουσιαστικός κομμουνισμός του Βίλελμ Βάιτλιγκ είχε δημιουργήσει μια αντιπολίτευση ανάμεσα στους Ελβετούς εργάτες, την οποία εξέφρασε ο Βίλελμ Μαρ στην δεκαετία του 1840.

Απ' την άλλη μεριά, ο αναρχοατομικισμός βρήκε, επίσης στην Γερμανία, την πληρέστερη έκφρασή του στον Μαξ Στίρνερ (Κάσπαρ Σμιτ), του οποίου τα κορυφαία έργα (*Ο Μοναδικός και το Δικό του και άρθρα που δημοσιεύτηκαν στην «Εφημερίδα του Ρήνου»*) παρέμειναν εντελώς παραγνωρισμένα μέχρι να τα φέρει στο προσκήνιο ο Τζων Χένρυ Μακέυ.

Ο καθηγητής V. Basch, σε μια πολύ ευφυή εισαγωγή στο ενδιαφέρον βιβλίο του, *L' Individualisme anarchiste: Max Stirner (1904)*, έχει δείξει πως η ανάπτυξη της γερμανικής φιλοσοφίας απ' τον Καντ στον Χέγκελ και το «απόλυτο» του Σέλιγκ και το *Geist* (Πνεύμα) του Χέγκελ, προκάλεσαν αναγκαστικά, όταν άρχισε η αντιχρυσωτική εξέγερση, την υποστήριξη του ίδιου «απόλυτου» μέσα στο στρατόπεδο των εξεγερμένων. Αυτό έγινε απ' τον Στίρνερ, που υποστήριζε όχι μόνο μια ολοκληρωτική εξέγερση ενάντια στο Κράτος κι ενάντια στην δουλεία, που θα επέβαλε στους ανθρώπους ο εξουσιαστικός κομμουνισμός, αλλά επίσης την πλήρη απελευθέρωση του ατόμου από κάθε κοινωνικό και ηθικό ζυγό – την αποκατάσταση του «Εγώ», την υπεροχή του ατόμου, τον απόλυτο «αμοραλισμό» και την «ένωση των εγωιστών». Το τελικό συμπέρασμα αυτού του είδους του ατομικιστικού αναρχισμού υπαινίχθηκε ο καθηγητής Basch. Υποστηρίζει ότι σκοπός κάθε ανώτερου πολιτισμού είναι να μην επιτρέψει σε όλα τα μέλη της κοινότητας ν' αναπτυχθούν μ' ένα φυσιολογικό τρόπο, αλλά να επιτρέψει σε καλύτερα προικισμένα άτομα «ν' αναπτυχθούν τέλεια», ακόμα και σε βάρος της ευτυχίας και της ίδιας ακριβώς της ύπαρξης της πλειονότητας των ανθρώπων. Αποτελεί, λοιπόν, μιαν επιστροφή στον πιο κοινό ατομισμό, ο οποίος υποστηρίζεται από όλες τις υποτιθέμενες ανώτερες μειονότητες και στον οποίο ο άνθρωπος οφείλει όντως, μέσα στην ιστορία του, ακριβώς το Κράτος και τα υπόλοιπα που αντιμάχονται

αυτοί οι ατομικιστές. Ο ατομικισμός τους φτάνει τόσο μακριά ώστε καταλήγει σε άρνηση της ίδιας τους της αφετηρίας – για να μην πούμε τίποτα για την αδυνατότητα του ατόμου να πετύχει μια αληθινά ολοκληρωμένη ανάπτυξη μέσα σε συνθήκες καταπίεσης των μαζών απ' τις «όμορφες αριστοκρατίες». Η ανάπτυξή του θα παράμενε μονόπλευρη. Να γιατί αυτός ο νοητικός προσανατολισμός παρά την αναμφίβολα ορθή και χρήσιμη υποστήριξη της τέλει ανάπτυξης κάθε ατομικότητας, βρίσκει έρεισμα μόνο σε περιορισμένους καλλιτεχνικούς και φιλολογικούς κύκλους.

Ο Αναρχισμός στην Διεθνή Ένωση Εργαζομένων

Την ήττα των Παριζιάνων εργατών τον Ιούνη του 1848 και την πτώση της Δημοκρατίας, ακολούθησε, ως γνωστόν, μια γενική ύφεση της προπαγάνδας όλων των τάσεων του σοσιαλισμού. Όλος ο σοσιαλιστικός τύπος φимώθηκε κατά την διάρκεια της περιόδου της αντίδρασης που κράτησε 20 ολόκληρα χρόνια. Μολοντούτο, ακόμα και η αναρχική σκέψη άρχισε να παρουσιάζει κάποια πρόοδο, δηλαδή, μέσα απ' τα γραπτά του Μπελεγκαρίκ (Κερντερούά) κι ιδιαίτερα του Ζοζέφ Ντεζάκ (Les Lazaréennes, L' Humanisphère, μια αναρχοκομμουνιστική Ουτοπία που ανακαλύφτηκε κι ανατυπώθηκε τελευταία). Το σοσιαλιστικό κίνημα αναγεννήθηκε μόνο μετά το 1864, όταν μερικοί Γάλλοι εργάτες, όλοι «μουτουελιστές», συναντώντας στο Λονδίνο, κατά την διάρκεια της Παγκόσμιας Έκθεσης, Άγγλους οπαδούς του Ρόμπερτ Όουεν, ίδρυσαν την Διεθνή Ένωση Εργαζομένων. Αυτή η Ένωση αναπτύχθηκε πολύ γρήγορα κι υιοθέτησε μια πολιτική άμεσης οικονομικής πάλης ενάντια στον καπιταλισμό, δίχως ν' αναμιγνύεται στην πολιτική κοινοβουλευτική αγιγτάτσια κι αυτή την πολιτική ακολούθησε ως το 1871. Ωστόσο, μετά τον Γαλλογερμανικό Πόλεμο, όταν η Διεθνής Ένωση απαγορεύτηκε στην Γαλλία μετά την εξέγερση της Κομμούνας, οι Γερμανοί εργάτες, που είχαν κατακτήσει το δικαίωμα συμμετοχής των αντρών στις εκλογές για την ανάδειξη του νεοσύστατου αυτοκρατορικού

κοινοβουλίου, επέμεναν να τροποποιηθεί η τακτική της Διεθνούς κι άρχισαν να οικοδομούν ένα σοσιαλδημοκρατικό πολιτικό κόμμα. Αυτό οδήγησε σύντομα σε διάσπαση της Ένωσης Εργαζομένων κι οι Λατινικές Ομοσπονδίες, Ισπανική, Ιταλική, Βελγική κι Ελβετική (η Γαλλία δεν μπόρεσε να εκπροσωπηθεί) συγκρότησαν μεταξύ τους μια ομοσπονδιακή ένωση που έκοψε κάθε δεσμό με το Μαρξιστικό γενικό συμβούλιο της Διεθνούς. Μέσα σ' αυτές τις ομοσπονδίες αναπτύχτηκε λοιπόν ό,τι θα μπορούσαμε να περιγράψουμε ως σύγχρονο αναρχισμό. Αφού τα ονόματα «φεντεραλιστές» κι «αντιεξουσιαστές» χρησιμοποιήθηκαν απ' αυτές τις ομοσπονδίες για κάποιο διάστημα, το όνομα «αναρχικοί», που οι αντίπαλοί τους επέμεναν να τους «κολλάνε», επικράτησε και τελικά καθιερώθηκε.

Ο Μπακούνιν έγινε σύντομα ο ιθύνων νους αυτών των Λατινικών ομοσπονδιών αναφορικά με την ανάπτυξη των αρχών του αναρχισμού, πράγμα που έκανε με μια σειρά βιβλίων, φυλλαδίων και γραμμάτων. Απαίτησε την ολοσχερή κατάργηση του Κράτους, το οποίο – έγραφε – είναι προϊόν της θρησκείας, ανήκει σ' ένα κατώτερο στάδιο του πολιτισμού, αντιπροσωπεύει την άρνηση της ελευθερίας και καταστρέφει ακόμα και ό,τι αναλαμβάνει να κάνει υπέρ της γενικής ευημερίας. Το Κράτος υπήρξε ένα ιστορικά αναγκαίο κακό, αλλά η ολοσχερής εξαφάνισή του θα είναι, αργά ή γρήγορα, εξίσου αναγκαία. Απορρίπτοντας κάθε νομοθεσία, ακόμα κι αν προέρχεται από καθολική ψηφοφορία, ο Μπακούνιν αξίωσε για κάθε έθνος, κάθε περιοχή και κάθε κοινότητα, πλήρη αυτονομία, στο μέτρο που δεν αποτελεί απειλή για τους γείτονές του και πλήρη ανεξαρτησία για το άτομο, προσθέτοντας ότι γίνεται κανείς πραγματικά ελεύθερος μόνον όταν, και στο μέτρο που όλοι οι άλλοι είναι ελεύθεροι. Ελεύθερες ομοσπονδίες των κοινοτήτων θα συγκροτούσαν ελεύθερα έθνη.

Ως προς τις οικονομικές του αντιλήψεις, ο Μπακούνιν χαρακτήριζε τον εαυτό του, από κοινού με τους φεντεραλιστές συντρόφους του της Διεθνούς, «κολλεκτιβιστή αναρχικό» – όχι με την έννοια του Vidal και του Pecqueur στην δεκαετία του 1840, ή των τωρινών σοσιαλδημοκρα-

τών οπαδών τους, αλλά για να εκφράσει μια κατάσταση πραγμάτων στην οποία όλα τα αναγκαία για την παραγωγή κατέχονται από κοινού απ' τις εργατικές ομάδες και τις ελεύθερες κοινότητες, ενώ οι τρόποι ανταμοιβής της εργασίας, κομμουνιστικοί ή άλλοι, θα καθορίζονταν από κάθε ομάδα για τον εαυτό της. Η κοινωνική επανάσταση, την έλευση της οποίας πρόβλεψαν εκείνη την εποχή όλοι οι σοσιαλιστές, θα ήταν το μέσο δημιουργίας των νέων συνθηκών.

Η Γιουρασιανή, η Ισπανική και η Ιταλική ομοσπονδία που ήταν τμήμα της Διεθνούς Ένωσης Εργαζομένων, καθώς επίσης οι γαλλικές, γερμανικές και αμερικάνικες αναρχικές ομάδες, ήταν τα επόμενα χρόνια τα κύρια κέντρα της αναρχικής σκέψης και προπαγάνδας. Απέχαν από οποιαδήποτε συμμετοχή στην κοινοβουλευτική πολιτική και διατηρούσαν πάντα στενή επαφή με τις εργατικές οργανώσεις. Ωστόσο, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1880 και στις αρχές της δεκαετίας του 1890, όταν η επίδραση των αναρχικών άρχισε να γίνεται αισθητή στις απεργίες, στις διαδηλώσεις της Πρωτομαγιάς, όπου προώθησαν την ιδέα μιας γενικής απεργίας για την καθιέρωση της οχτάωρης εργάσιμης μέρας και στην αντιμιλιταριστική προπαγάνδα στο στρατό, εξαπολύθηκαν εναντίον τους βίαιες διώξεις, ιδιαίτερα στις Λατινικές χώρες (συμπεριλαμβανόμενου και του φυσικού βασανισμού στο Κάστρο της Βαρκελώνης) και στις Ενωμένες Πολιτείες (η εκτέλεση 5 αναρχικών του Σικάγου στα 1887). Σ' αυτές τις διώξεις οι αναρχικοί απάντησαν με βίαιες ενέργειες, που με τη σειρά τους, ακολουθήθηκαν από νέες εκτελέσεις εκ των άνω, και νέες πράξεις εκδίκησης εκ των κάτω. Αυτό δημιούργησε στον λαό την εντύπωση ότι η βία αποτελεί την ουσία του αναρχισμού, μια αντίληψη που απέρριπταν οι υποστηρικτές του, οι οποίοι υποστήριζαν ότι, στην πραγματικότητα, στην βία καταφεύγουν όλα τα κόμματα, στο μέτρο που η ανοιχτή δράση τους εμποδίζεται απ' την καταστολή κι έκτακτοι νόμοι τα θέτουν εκτός νόμου.

Ο αναρχισμός συνέχισε ν' αναπτύσσεται, εν μέρει προς την κατεύθυνση του Προυντονικού «Μουτουελισμού», κυ-

ρίως όμως σαν αναρχοκομμουνισμός, στις οποίες μια τρίτη κατεύθυνση, ο αναρχοχριστιανισμός, προστέθηκε απ' τον Λέοντα Τολστόι και μια τέταρτη, η οποία μπορεί να περιγραφεί σαν φιλολογικός αναρχισμός, ξεκίνησε ανάμεσα σε μερικούς διακεκριμένους σύγχρονους συγγραφείς.

Οι ιδέες του Προυντόν, ιδιαίτερα σ' ό,τι αφορά την κοινή τράπεζα, που αντιστοιχούσαν μ' εκείνες του Ησαΐα Ουώρεν, βρήκαν σημαντικό έρεισμα στις Ενωμένες Πολιτείες, δημιουργώντας ολόκληρη σχολή, κύριοι συγγραφείς της οποίας ήταν οι Στέφεν Περλ Άντριους, Ουίλιαμ Γκρην, Λυσάντερ Σπούνερ (ο οποίος άρχισε να γράφει στα 1850 και του οποίου το ανολοκλήρωτο έργο, *Φυσικός Νόμος*, υποσχόταν πολλά), και διάφοροι άλλοι, των οποίων τα ονόματα βρίσκονται στην *Βιβλιογραφία της Αναρχίας του Νετλώ*. Εξέχουσα θέση ανάμεσα στους αναρχοατομικιστές στην Αμερική, κατέχει ο Μπέντζαμιν Β. Τάκερ, του οποίου το περιοδικό *Liberty* ξεκίνησε στα 1881 και του οποίου οι απόψεις αποτελούν ένα συνδυασμό των ιδεών του Προυντόν μ' εκείνες του Χέρμπερτ Σπένσερ. Ξεκινώντας απ' τη δήλωση ότι οι αναρχικοί είναι εγωιστές με την κυριολεκτική έννοια του όρου, κι ότι κάθε ομάδα ατόμων, είτε πρόκειται για ένα μυστικό σύνδεσμο μερικών ατόμων ή για το Κογκρέσσο των Ενωμένων Πολιτειών, έχει το δικαίωμα να καταπιέζει όλο το ανθρώπινο είδος, δεδομένου ότι έχει την δύναμη να το κάνει' ότι η ίση ελευθερία για όλους κι η απόλυτη ισότητα θα πρέπει να είναι ο κανόνας κι ότι το «ο καθένας ας κοιτάει την δουλειά του» είναι ο μοναδικός νόμος του αναρχισμού. Ο Τάκερ συνεχίζει για ν' αποδείξει ότι μια γενική και πλήρης εφαρμογή αυτών των αρχών θα ήταν ευεργετική και δεν θα ενείχε κανένα κίνδυνο, γιατί οι δυνάμεις κάθε ατόμου θα περιοριζόνταν απ' την άσκηση των ίσων δικαιωμάτων όλων των άλλων. Έδειξε παραπέρα (ακολουθώντας τον Χ. Σπένσερ) την διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στην καταπάτηση των δικαιωμάτων κάποιου και την αντίσταση απέναντι σε μια τέτοια καταπάτηση, την κυριαρχία και την άμυνα: η πρώτη είναι εξίσου καταδικαστέα, είτε πρόκειται για την καταπάτηση ενός ατόμου

από έναν εγκληματία ή για την καταπάτηση όλων των άλλων από έναν ή του ενός από όλους τους άλλους, ενώ η αντίσταση στην καταπάτηση είναι αμυντική κι αναγκαία. Για την άμυνά τους, τόσο ο πολίτης όσο κι η ομάδα, έχουν το δικαίωμα άσκησης οποιασδήποτε μορφής βίας, συμπεριλαμβανομένης και της θανατικής ποινής. Η βία είναι επίσης δικαιολογημένη για την εδραίωση του καθήκοντος τήρησης μιας συμφωνίας. Ο Τάκερ, λοιπόν, ακολουθεί τον Σπένσερ κι όπως εκείνος, ανοίγει (κατά την γνώμη των σημερινών συγγραφέων) τον δρόμο για την επανασύσταση όλων των λειτουργιών του Κράτους υπό τον τίτλο «άμυνα». Η κριτική του για το τωρινό Κράτος είναι πολύ βαθυστόχαστη κι η από μέρους του υπεράσπιση των δικαιωμάτων του ατόμου πολύ αποφασιστική. Σ' ό,τι αφορά τις οικονομικές του απόψεις, ο Β.Ρ. Τάκερ ακολουθεί τον Προυντόν.

Ο αναρχοατομικισμός των Αμερικάνων Προυντονικών βρίσκει, ωστόσο, ελάχιστη συμπάθεια μέσα στις μάζες των εργαζομένων. Εκείνοι που τον πρεσβεύουν – είναι κυρίως «διανοούμενοι» – συνειδητοποιούν σύντομα ότι η εξατομίκευση την οποία τόσο πολύ εγκωμιάζουν δεν μπορεί να επιτευχθεί με ατομικές προσπάθειες και είτε εγκαταλείπουν τις γραμμές των αναρχικών κι οδηγούνται στον φιλελεύθερο ατομικισμό των κλασικών οικονομολόγων, ή προσκολλώνται σ' ένα είδος Επικούρειου αμοραλισμού ή σε μια θεωρία του υπερανθρώπου, παρόμοια μ' εκείνη του Στίρνερ ή του Νίτσε. Η μεγάλη πλειονότητα των αναρχικών εργατών προτιμά τις αναρχοκομμουνιστικές ιδέες που ήταν μια σταδιακή μετεξέλιξη του αναρχοκολλεκτιβισμού της Διεθνούς Ένωσης Εργαζομένων. Σ' αυτή την κατεύθυνση ανήκουν – για ν' αναφέρουμε ονομαστικά μόνο τους πιο γνωστούς υπέρμαχους του αναρχισμού – οι Ελυζέ Ρεκλύ, Ζαν Γκραβ, Σεμπασιέν Φωρ, Εμίλ Πουζέ στην Γαλλία, Ερίκο Μαλατέστα και Κοβέλι στην Ιταλία, Α. Μπέλλα, Α. Λορέντζο και οι άγνωστοι ως επί το πλείστον συγγραφείς πολλών έξοχων μαρτυρημάτων στην Ισπανία. Ο Γιόχαν Μοστ ανάμεσα στους Γερμανούς, ο Σπάις, ο Πάρσους και οι ομοϊδέατες τους στις Ενωμένες Πολιτείες, ενώ ο Ντομέλα Νιουβενχούις κατέχει μια ενδιάμεση

θέση στην Ολλανδία. Τα βασικά αναρχικά έντυπα που εκδόθηκαν απ' το 1880 ανήκουν επίσης σ' αυτή την κατεύθυνση, ενώ ένα πλήθος από αναρχικούς αυτής της κατεύθυνσης εντάχθηκε στο λεγόμενο συνδικαλιστικό κίνημα – η γαλλική ονομασία του μη πολιτικού εργατικού κινήματος, αφοσιωμένου στην άμεση πάλη ενάντια στον καπιταλισμό, που έχει γίνει τελευταία τόσο σημαντική στην Ευρώπη.

Όντας ένας απ' αυτούς που ανήκουν στην αναρχοκομμουνιστική κατεύθυνση, ο παρών συγγραφέας αγωνιζόταν για πολλά χρόνια ν' αναπτύξει αυτές τις ιδέες: να δείξει την εσώτερη λογική σχέση που υφίσταται ανάμεσα στη σύγχρονη φιλοσοφία των φυσικών επιστημών και τον αναρχισμό· να εδραιώσει επιστημονικά τον αναρχισμό μέσα απ' την μελέτη των τάσεων που είναι τώρα εμφανείς στην κοινωνία και μπορεί να αποκαλύψουν την παραπέρα εξέλιξή της και να επεξεργαστεί τις βάσεις της αναρχικής ηθικής. Σ' ό,τι αφορά την ίδια την ουσία του αναρχισμού, ο στόχος του Κροπότκιν ήταν ν' αποδείξει ότι ο κομμουνισμός – τουλάχιστον εν μέρει – έχει περισσότερες πιθανότητες να εγκαθιδρυθεί απ' ό,τι ο κολλεκτιβισμός, ιδιαίτερα σε κοινότητες πρωτοποριακές κι ότι ο ελεύθερος κομμουνισμός ή αναρχοκομμουνισμός είναι η μόνη μορφή κομμουνισμού που έχει πιθανότητες να γίνει αποδεκτή στις πολιτισμένες κοινωνίες· συνακόλουθα, κομμουνισμός και αναρχία είναι δύο όροι της εξέλιξης που αλληλοσυμπληρώνονται καθιστώντας ο ένας τον άλλο εφικτό κι αποδεκτό. Προσπάθησε, επιπλέον, να δείξει πώς, κατά την διάρκεια μιας επαναστατικής περιόδου, μια μεγάλη πόλη – αν οι κάτοικοί της έχουν αποδεχτεί την ιδέα – θα μπορούσε να οργανωθεί στην βάση του ελεύθερου κομμουνισμού, εξασφαλίζοντας σε κάθε κάτοικο, στέγη, τροφή κι ένδυση, σ' έναν βαθμό αντίστοιχο με τις ανέσεις που διαθέτει τώρα μόνο η μεσαία τάξη, σε αντάλλαγμα εργασίας μισής μέρας ή 5 ωρών και πως όλα εκείνα τα πράγματα που θεωρούνται ήδη πολυτελείας θα μπορούσαν ν' αποκτηθούν απ' τον καθένα, αν ενταχθεί, στο άλλο μισό της μέρας, σε κάθε λογής ελεύθερες ενώσεις, που επιδιώκουν κάθε πιθανό σκοπό – εκπαιδευτικό, φιλολογικό,

επιστημονικό, καλλιτεχνικό, αθλητικό και πάει λέγοντας. Προκειμένου ν' αποδείξει τον πρώτο απ' αυτούς τους ισχυρισμούς, ανέλυσε τις δυνατότητες της γεωργίας και της βιομηχανικής εργασίας, σε συνδυασμό και των δύο με την διανοητική εργασία. Και προκειμένου να διασαφηνίσει τους κύριους παράγοντες της ανθρώπινης εξέλιξης, ανέλυσε τον ρόλο που παίζουν στην ιστορία οι λαϊκοί δημιουργικοί φορείς της αλληλοβοήθειας και τον ιστορικό ρόλο του Κράτους*.

Δίχως ν' αυτοαποκαλείται «αναρχικός», ο Λέων Τολστόι, σαν τους προγενέστερους του στα λαϊκά θρησκευτικά κινήματα του 15ου και 16ου αιώνα, Chojecki, Denk και πολλούς άλλους, υιοθέτησε την αναρχική θέση αναφορικά με το Κράτος και τα ιδιοκτητικά δικαιώματα, συνάγοντας τα συμπεράσματά του απ' το γενικό πνεύμα των διδασκαλιών του Χριστού κι απ' τις αναγκαίες επιταγές της λογικής. Με όλη την δύναμη του ταλέντου του έκανε (ιδιαίτερα στο έργο του, *Το βασίλειο του Θεού μέσα Σας*), μια σθεναρή κριτική της εκκλησίας, του Κράτους και του νόμου συνολικά, κι ιδιαίτερα των τωρινών νόμων περί ιδιοκτησίας. Περιγράφει το Κράτος σαν την κυριαρχία των διεφθαρμένων, με την υποστήριξη ωμής βίας. Οι ληστές, λέει, είναι πολύ λιγότερο επικίνδυνοι από μια καλά οργανωμένη κυβέρνηση. Κάνει μιαν ενδελεχή κριτική των προκαταλήψεων που επικρατούν τώρα αναφορικά με τα ευεργετήματα που απολαμβάνουν οι άνθρωποι απ' την εκκλησία, το Κράτος και την υφιστάμενη κατανομή της ιδιοκτησίας και συνάγει απ' τις διδασκαλίες του Χριστού τον κανόνα της μη αντίστασης και την απόλυτη καταδίκη όλων των πολέμων. Τα θρησκευτικά του επιχειρήματα είναι, ωστόσο, τόσο καλά συνδυασμένα με επιχειρήματα δανεισμένα από μια αμερόληπτη παρατήρηση των τωρινών κακών, ώστε τα αναρχικά μέρη του έργου του ελκύουν εξίσου τον θρησκευόμενο και τον μη θρησκευόμενο αναγνώστη.

Θα ήταν αδύνατο να παρουσιάσουμε εδώ, με μια σύν-

---

* Βλ. Π. Κροπότκιν, *Το Κράτος και ο Ιστορικός του Ρόλος*, εκδόσεις ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ.

τομη περιγραφή, απ' τη μια μεριά, τον αντίκτυπο των αναρχικών ιδεών στην σύγχρονη φιλολογία και, από την άλλη, την επίδραση που άσκησαν πάνω στην ανάπτυξη του αναρχισμού οι ελευθεριακές ιδέες των καλύτερων σύγχρονων συγγραφέων. Θα έπρεπε κανείς να συμβουλευτεί τους 10 μεγάλους τόμους του *Supplement Littéraire* της εφημερίδας *La Révolte* κι αργότερα το *Temps Nouveaux* που περιέχουν αναδημοσιεύσεις έργων εκατοντάδων σύγχρονων συγγραφέων που εκφράζουν αναρχικές ιδέες, για να συνειδητοποιήσει πόσο στενά συνδέεται ο αναρχισμός με ολόκληρη την πνευματική κίνηση του καιρού μας. Η *Ελευθερία* του Τζ.Σ. Μιλς, το *Άτομο ενάντια στο Κράτος* του Σπένσερ, το *Ηθική δίχως Υποχρέωση ή Κύρωση* του Μαρκ Γκιγιό, το *Η Ηθική, η Τέχνη και η Θρησκεία* του Φουγιέ, τα έργα του Μουλτατούλι (Ε. Ντούβις Ντέκερ), το *Τέχνη κι Επανάσταση* του Ρίτσαρντ Βάγκνερ, τα έργα των Νίτσε, Έμερσον, Β. Λύντ Γκάριζον, Θορώ, Αλεξάντερ Χέρτζεν, Έντουαρντ Κάρπεντερ και πάει λέγοντας και, στην σφαίρα της λογοτεχνίας, τα δράματα του Ίψεν, την ποίηση του Ουάλτ Ουίτμαν, το *Πόλεμος και Ειρήνη* του Τολστόι, το *Παρίσι* και το *Εργασία*, του Ζολά, τα τελευταία έργα του Μερξόφσκι και μια ατέλειωτη σειρά έργων λιγότερο γνωστών συγγραφέων – είναι γεμάτα ιδέες που δείχνουν πόσο στενά συνυφασμένος είναι ο αναρχισμός με το έργο που επιτελείται στην σύγχρονη σκέψη προς την ίδια κατεύθυνση της χειραφέτησης του ανθρώπου απ' τα δεσμά τόσο του Κράτους όσο και του καπιταλισμού.

PIETRO KROPOTKINĒ

ΟΙ ΒΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΑΝΑΡΧΟΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ

1

Ο ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ, το μη κυβερνητικό σοσιαλιστικό σύστημα, έχει μια διπλή καταγωγή: Αποτελεί εξέλιξη των δύο μεγάλων ρευμάτων σκέψης στον οικονομικό και στον πολιτικό τομέα, που χαρακτηρίζουν τον 19ο αιώνα και ιδιαίτερα το δεύτερο μέρος του. Από κοινού με όλους τους σοσιαλιστές, οι αναρχικοί υποστηρίζουν ότι η ατομική ιδιοκτησία της γης, του κεφαλαίου και των μηχανών είναι παρωχημένη, ότι είναι καταδικασμένη να εξαφανιστεί κι ότι όλα τα αναγκαία για την παραγωγή πρέπει να γίνουν, και θα γίνουν, κοινωνική ιδιοκτησία της κοινωνίας και θα τα διαχειρίζονται οι παραγωγοί του πλούτου. Κι από κοινού με τους πιο προχωρημένους εκπρόσωπους του πολιτικού ριζοσπαστισμού, υποστηρίζουν ότι το ιδεώδες της πολιτικής οργάνωσης της κοινωνίας είναι μια κατάσταση πραγμάτων όπου οι λειτουργίες της κυβέρνησης μειώνονται στο ελάχιστο και το άτομο ανακτά στο ακέραιο την ελευθερία της πρωτοβουλίας και δράσης για την ικανοποίηση, διαμέσου ελεύθερων ομάδων κι ομοσπονδιών – που έχουν συγκροτηθεί ελεύθερα – όλης της άπειρης ποικιλίας των αναγκών του ανθρώπινου όντος.

Σ' ό,τι αφορά τον σοσιαλισμό, οι περισσότεροι αναρχικοί συγγραφείς φτάνουν στο έσχατο συμπέρασμά του, δηλαδή, στην πλήρη άρνηση του συστήματος της μισθωτής εργασίας και στον κομμουνισμό. Κι αναφορικά με την πολιτική οργάνωση, δίνοντας μια παραπέρα ανάπτυξη στο τμήμα του ριζοσπαστικού προγράμματος που προαναφέραμε, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ο έσχατος σκοπός της κοινωνίας είναι ο εκμηδενισμός των λειτουργιών της κυβέρνησης – δηλαδή, μια κοινωνία δίχως κυβέρνηση, η αν-αρχία. Οι αναρχικοί υποστηρίζουν, επιπλέον, ότι

αφού αυτό είναι το ιδεώδες της κοινωνικής πολιτικής οργάνωσης, δεν πρέπει να αναβάλλουν την υλοποίησή του παραπέμποντάς την σε μελλοντικούς αιώνες, αλλά ότι θα έχουν πιθανότητα επιβίωσης και θα είναι ευεργετικές για την πολιτεία, μόνον εκείνες οι αλλαγές στην κοινωνική μας οργάνωση που βρίσκονται σε συμφωνία με το παραπάνω διπλό ιδεώδες και συνιστούν μια προσέγγιση σ' αυτό.

Σ' ό,τι αφορά την μέθοδο που ακολουθεί ο αναρχικός στοχαστής, αυτή διαφέρει ριζικά από κείνη που ακολουθούν οι ουτοπιστές. Ο αναρχικός στοχαστής δεν καταφεύγει σε μεταφυσικές αντιλήψεις (όπως «φυσικά δικαιώματα», τα «καθήκοντα του Κράτους» και πάει λέγοντας) για να εδραιώσει ότι είναι, κατά τη γνώμη του, οι καλύτερες συνθήκες για την υλοποίηση της μέγιστης ευτυχίας της ανθρωπότητας. Ακολουθεί, αντίθετα, την πορεία που χαράζει η σύγχρονη φιλοσοφία της εξέλιξης. Μελετάει την ανθρώπινη κοινωνία, όπως είναι τώρα, κι όπως ήταν στο παρελθόν και, δίχως να προικίζει είτε την ανθρωπότητα συνολικά, είτε ξεχωριστά άτομα, με ανώτερες ιδιότητες που δεν έχουν, θεωρεί απλά την κοινωνία σαν σύνολο οργανισμών που προσπαθούν ν' ανακαλύψουν τους καλύτερους τρόπους συνδυασμού των αναγκών του ατόμου μ' εκείνες της συνεργασίας για την ευημερία του είδους. Μελετάει την κοινωνία και προσπαθεί ν' ανακαλύψει τις τάσεις της, παλιές και τωρινές, τις αυξανόμενες ανάγκες της, διανοητικές και οικονομικές και στο ιδεώδες του επισημαίνει απλά σε ποια κατεύθυνση βαδίζει η εξέλιξη. Κάνει μια διάκριση ανάμεσα στις πραγματικές ανάγκες και τάσεις των ανθρώπινων συνόλων και τα απρόβλεπτα περιστατικά (έλλειψη γνώσης, μεταναστεύσεις, πόλεμοι, κατακτήσεις), που εμπόδισαν την ικανοποίηση αυτών των τάσεων. Και συμπεραίνει ότι οι δυο πιο αξιόλογες, αν και συχνά ασυνείδητες, τάσεις σ' ολόκληρη την ιστορία μας ήταν: πρώτον, μια τάση ενοποίησης της εργασίας για την από κοινού παραγωγή κάθε πλούτου, έτσι ώστε τελικά να καθίσταται αδύνατο ν' αντιληφθούμε το μέρος της κοινής παραγωγής που οφείλεται σε κάθε άτομο ξεχωριστά, και, δεύτερο, μια τάση προς την πληρέστερη ελευθερία του

ατόμου στην επιδίωξη κάθε σκοπού, ωφέλιμου τόσο για τον εαυτό του όσο και για την κοινωνία γενικότερα. Το ιδεώδες του αναρχικού δεν είναι, συνακόλουθα, παρά μια σύνοψη αυτού που θεωρεί ότι είναι η επόμενη φάση της εξέλιξης. Δεν είναι πια θέμα πίστης, είναι θέμα επιστημονικής συζήτησης.

Στην πραγματικότητα, ένα απ' τα κύρια χαρακτηριστικά του αιώνα τούτου είναι η ανάπτυξη του σοσιαλισμού και η γρήγορη διάδοση των σοσιαλιστικών απόψεων μέσα στην εργατική τάξη. Σταθήκαμε μάρτυρες μιας, δίχως προηγούμενο, ξαφνικής αύξησης των παραγωγικών μας δυνάμεων, που κατέληξε σε μια συσσώρευση πλούτου, η οποία ξεπέρασε ακόμα και τις πιο αισιόδοξες προβλέψεις. Εξαιτίας, όμως, του συστήματος της μισθωτής εργασίας, αυτή η αύξηση του πλούτου – οφειλόμενη στις συνδυασμένες προσπάθειες ανθρώπων της επιστήμης, διαχειριστών καθώς επίσης και εργατών – δεν έχει καταλήξει παρά σε μια, δίχως προηγούμενο, συσσώρευση του πλούτου στα χέρια των ιδιοκτητών του κεφάλαιου, ενώ μια αύξηση της μιζέριας για την πλειονότητα και μια ανασφαλής ζωή για όλους, ήταν η μόρα των εργατών. Οι ανειδίκευτοι εργάτες, σε συνεχή αναζήτηση εργασίας, ξεπέφτουν σε μιαν ανήκουστη ένδεια. Κι ακόμα και οι πιο καλοπληρωμένοι τεχνίτες και οι ειδικευμένοι εργάτες εργάζονται κάτω απ' τη συνεχή απειλή να ριχτούν, με τη σειρά τους, στις ίδιες συνθήκες με τους ανειδίκευτους εργάτες, σαν συνέπεια των συνεχών και αναπόφευκτων διακυμάνσεων της βιομηχανίας και των καπρίτσιων του κεφάλαιου.

Το χάσμα ανάμεσα στον σύγχρονο εκατομμυριούχο, που διασπαθίζει το προϊόν της ανθρώπινης εργασίας σε μια οργιαστική και μάταιη πολυτέλεια και τον φτωχό, που υποβιβάζεται σε μια μίζερη κι ανασφαλή ύπαρξη, διευρύνεται, συνακόλουθα, όλο και περισσότερο, διασπώντας έτσι την ίδια ακριβώς την ενότητα της κοινωνίας – την αρμονία της ζωής της – και διακυβεύοντας την πρόοδο της παραπέρα ανάπτυξής της.

Ταυτόχρονα, οι εργάτες τείνουν όλο και λιγότερο ν' αποδέχονται υπομονετικά αυτή την διαίρεση της κοινωνίας σε δύο τάξεις, καθώς οι ίδιοι συνειδητοποιούν όλο

και περισσότερο την δύναμη παραγωγής πλούτου της σύγχρονης βιομηχανίας, το ρόλο που παίζει η εργασία στην παραγωγή του πλούτου, τις ίδιες τους τις οργανωτικές ικανότητες. Στο μέτρο που όλες οι τάξεις της κοινότητας παίζουν ένα πιο δραστήριο ρόλο στις δημόσιες υποθέσεις κι η γνώση διαδίδεται στις μάζες, η λαχτάρα τους για ισότητα γίνεται ισχυρότερη κι οι αξιώσεις τους για κοινωνική αναδιοργάνωση γίνονται όλο και πιο ηχηρές. Δεν μπορούν πια ν' αγνοηθούν. Ο εργάτης απαιτεί το μερίδιό του στα αγαθά που παράγει, απαιτεί το μερίδιό του στην διαχείριση της παραγωγής κι απαιτεί όχι μόνο κάποια πρόσθετη ευημερία, αλλά επίσης τα πλήρη του δικαιώματα στις ανώτερες απολαύσεις της επιστήμης και της τέχνης. Αυτές οι απαιτήσεις, που προηγούμενα διατυπώνονταν μόνο απ' τον κοινωνικό μεταρρυθμιστή, αρχίζουν τώρα να προβάλλονται από μια καθημερινά αυξανόμενη μειονότητα εκείνων που εργάζονται στο εργοστάσιο ή καλλιεργούν την γη. Και τόσο συμφωνούν με το αίσθημα δικαιοσύνης, ώστε βρίσκουν υποστήριξη σε μια καθημερινά αυξανόμενη μειονότητα μέσα στην ίδια την προνομιούχα τάξη. Ο σοσιαλισμός γίνεται, λοιπόν, η ιδέα του 19ου αιώνα κι ούτε ο εξαναγκασμός, ούτε οι ψευδο-μεταρρυθμίσεις μπορούν να σταματήσουν την παραπέρα ανάπτυξή του.

Πολλές ελπίδες για την βελτίωση της κατάστασης εναποτέθηκαν, φυσικά, στην επέκταση των πολιτικών δικαιωμάτων στην εργατική τάξη. Αυτές οι παραχωρήσεις, όμως, καθώς δεν υποστηρίζονταν από αντίστοιχες αλλαγές στις οικονομικές σχέσεις, αποδείχτηκαν απάτες. Δεν βελτίωναν ουσιαστικά τις συνθήκες της πλειονότητας των εργατών. Συνακόλουθα, το σύνθημα του σοσιαλισμού είναι: «Οικονομική ελευθερία σαν η μόνη σταθερή βάση για πολιτική ελευθερία». Και στο μέτρο που το τωρινό σύστημα της μισθωτής εργασίας, με όλες τις δυσμενείς του συνέπειες, παραμένει αναλλοίωτο, το σοσιαλιστικό σύνθημα θα συνεχίσει να εμπνέει τους εργάτες. Ο σοσιαλισμός θα συνεχίσει ν' αναπτύσσεται μέχρις ότου να υλοποιηθεί το πρόγραμμά του.

Πλάι-πλάι μ' αυτό το μεγάλο κίνημα της σκέψης στα

οικονομικά ζητήματα, βαδίζει ένα παρόμοιο κίνημα αναφορικά με τα πολιτικά δικαιώματα, την πολιτική οργάνωση και τις λειτουργίες της κυβέρνησης. Η κυβέρνηση υποβλήθηκε στην ίδια κριτική όπως και το κεφάλαιο. Ενώ οι περισσότεροι ριζοσπάστες είδαν στην καθολική ψηφοφορία και στους δημοκρατικούς θεσμούς την τελευταία λέξη της πολιτικής σοφίας, έγινε ένα παραπέρα βήμα απ' τους λίγους. Οι ίδιες ακριβώς οι λειτουργίες της κυβέρνησης και του κράτους, καθώς επίσης και οι σχέσεις τους με το άτομο, υποβλήθηκαν σε μια οξύτερη και βαθύτερη κριτική. Επειδή η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, έχει δοκιμαστεί πειραματικά σ' ευρεία κλίμακα, οι ανεπάρκειές της έγιναν όλο και πιο εμφανείς. Έγινε ολοφάνερο ότι αυτές οι ανεπάρκειες δεν είναι απλώς τυχαίες, αλλά εγγενείς στο ίδιο το σύστημα. Το κοινοβούλιο κι η εκτελεστική του εξουσία αποδείχτηκαν ανίκανα ν' ασχοληθούν με το σύνολο των αμέτρητων υποθέσεων της κοινότητας και να συμφιλιώσουν τα ποικίλα και συχνά αντίθετα συμφέροντα των επιμέρους τμημάτων ενός Κράτους. Οι εκλογές αποδείχτηκαν ανίκανες ν' ανακαλύψουν τους ανθρώπους που θα μπορούσαν να εκπροσωπήσουν ένα έθνος και να διαχειριστούν, μ' ένα πνεύμα διαφορετικό απ' το κομματικό, τις υποθέσεις για τις οποίες είναι υποχρεωμένοι να νομοθετήσουν. Αυτές οι ανεπάρκειες είναι τόσο εμφανείς ώστε δέχτηκαν κριτική οι ίδιες οι αρχές του αντιπροσωπευτικού συστήματος κι αμφισβητήθηκε η ορθότητά τους.

Επιπλέον, οι κίνδυνοι μιας συγκεντρωτικής κυβέρνησης έγιναν ακόμα πιο ορατοί, όταν έγιναν γνωστοί οι σοσιαλιστές και ζήτησαν μια παραπέρα αύξηση των εξουσιών της κυβέρνησης, αναθέτοντάς της την διαχείριση του τεράστιου πεδίου που καλύπτουν τώρα οι οικονομικές σχέσεις ανάμεσα στα άτομα. Τέθηκε το ερώτημα κατά πόσο μια κυβέρνηση, στην οποία έχει ανατεθεί η διαχείριση της βιομηχανίας και του εμπορίου, δεν θα γινόταν μόνιμος κίνδυνος για την ελευθερία και την ειρήνη και κατά πόσο ακόμη θα ήταν ικανή να είναι καλός διαχειριστής.

Οι σοσιαλιστές του πρώτου μισού αυτού του αιώνα,

δεν αντιλήφθηκαν πλήρως τις τεράστιες δυσκολίες του προβλήματος. Οι περισσότεροι απ' αυτούς, πεπεισμένοι καθώς ήταν για την αναγκαιότητα οικονομικών μεταρρυθμίσεων, παραγνώρισαν την ανάγκη του ατόμου για ελευθερία. Και είχαμε κοινωνικούς μεταρρυθμιστές έτοιμους να υποτάξουν την κοινωνία σε οποιοδήποτε είδος θεοκρατίας ή δικτατορίας, προκειμένου να πετύχουν μεταρρυθμίσεις με σοσιαλιστικό πνεύμα. Συνακόλουθα, έχουμε δει στην Αγγλία καθώς επίσης και στην Ηπειρωτική Ευρώπη, την διάρρηση των ανθρώπων με προωθημένες απόψεις σε πολιτικά ριζοσπάστες και σοσιαλιστές – οι πρώτοι αντιμετώπιζαν με καχυποψία τους δεύτερους, καθώς έβλεπαν σ' αυτούς έναν κίνδυνο για τις πολιτικές ελευθερίες που κατακτήθηκαν απ' τα πολιτισμένα έθνη μετά από μια μακρόχρονη σειρά αγώνων. Κι ακόμα και τώρα, που οι σοσιαλιστές ολόκληρης της Ευρώπης έχουν καταλήξει να οργανωθούν σε πολιτικά κόμματα και πρεσβεύουν την δημοκρατική πίστη, διατηρείται ανάμεσα στους περισσότερους αμερόληπτους ανθρώπους ένας πολύ εύλογος φόβος για το Volkstaat ή «λαϊκό Κράτος» ως ένα εξίσου μεγάλο κίνδυνο για την ελευθερία με οποιαδήποτε μορφή απολυταρχίας, αν στην κυβέρνησή του ανατεθεί η διαχείριση όλης της κοινωνικής οργάνωσης, περιλαμβανομένης της παραγωγής και του καταμερισμού του πλούτου.

Η πρόσφατη εξέλιξη, ωστόσο, προετοίμασε τον δρόμο για να δείχτει η αναγκαιότητα κι η δυνατότητα μιας ανώτερης μορφής κοινωνικής οργάνωσης, που μπορεί να εγγυηθεί την οικονομική ελευθερία, δίχως να υποβιβάζει το άτομο στο ρόλο του δούλου του Κράτους. Η προέλευση της κυβέρνησης μελετήθηκε προσεκτικά κι αφού όλες οι μεταφυσικές αντιλήψεις περί της θείκης ή εκ του «κοινωνικού συμβολαίου» καταγωγής της εγκαταλείφθηκαν, έγινε φανερό ότι έχει εμφανιστεί σχετικά πρόσφατα ανάμεσά μας κι ότι οι εξουσίες της αυξάνονταν στο μέτρο που αναπτυσσόταν μέσα στην πορεία των αιώνων η διάρρηση της κοινωνίας σε προνομιούχες και μη προνομιούχες τάξεις. Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση έχει επίσης υποβιβαστεί στην πραγματική της αξία – σ' εκείνη ενός οργάνου που πρόσφερε υπηρεσίες στην πάλη εναντίον της απο-

πρέπει επίσης να μεταφερθούν στις διάφορες λειτουργίες της ζωής μέσα στην ελεύθερη κοινότητα. Ένας απλά εδαλυταρχίας, όχι όμως ενός ιδεώδους ελεύθερης πολιτικής οργάνωσης. Όσο για το φιλοσοφικό σύστημα που θεωρούσε το Κράτος πρωτεργάτη της προόδου, κλονιζόταν ολοένα και περισσότερο, καθώς έγινε φανερό ότι η πρόοδος είναι πιο αποτελεσματική όταν δεν ανακόπτεται απ' την κρατική παρέμβαση. Έτσι έγινε ολοφάνερο ότι μια παραπέρα πρόοδος στην κοινωνική ζωή δεν βρίσκεται στην κατεύθυνση μιας παραπέρα συγκέντρωσης δύναμης και ρυθμιστικών λειτουργιών στα χέρια ενός κυβερνητικού σώματος, αλλά στην κατεύθυνση της αποκέντρωσης, τόσο της εδαφικής όσο και της λειτουργικής – σε μια υποδιαίρεση των δημόσιων λειτουργιών αναφορικά τόσο με την σφαίρα δράσης τους όσο και με τον χαρακτήρα των λειτουργιών, στην εγκατάλειψη, στην πρωτοβουλία ελεύθερα συγκροτημένων ομάδων, όλων εκείνων των λειτουργιών που θεωρούνται τώρα σαν λειτουργίες της κυβέρνησης.

Αυτό το ρεύμα σκέψης βρήκε την έκφρασή του όχι μόνο στην λογοτεχνία, αλλά και, σε περιορισμένη κλίμακα, στην ζωή. Ο ξεσηκωμός της Παρισινής Κομμούνας, τον οποίο ακολούθησε ο ξεσηκωμός της Κομμούνας της Καρθαγένης – ένα κίνημα του οποίου η ιστορική σημασία φαίνεται να έχει αγνοηθεί εντελώς – άνοιξε μια νέα σελίδα της ιστορίας. Αν αναλύσουμε όχι μόνο το ίδιο ακριβώς το κίνημα, αλλά και την σφραγίδα που άφησε στα πνεύματα και τις τάσεις που εκδηλώθηκαν στην διάρκεια της κομμουνιστικής επανάστασης, πρέπει ν' αναγνωρίσουμε σ' αυτό μιαν ένδειξη ότι στο μέλλον ανθρώπινα σύνολα, πιο προωθημένα απ' την άποψη της κοινωνικής τους ανάπτυξης, θα δοκιμάσουν να ξεκινήσουν μιαν ανεξάρτητη ζωή και ότι θα προσπαθήσουν να προσηλυτίσουν τα πιο καθυστερημένα κομμάτια ενός έθνους διαμέσου του παραδείγματος, αντί να επιβάλλουν τις απόψεις τους με το νόμο και την βία ή να υποταχτούν στην αρχή της πλειοψηφίας, που είναι πάντα η αρχή της μετριότητας. Ταυτόχρονα, η αποτυχία της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης μέσα στην ίδια την Κομμούνα απέδειξε ότι η αυτοκυβέρνηση 'κι η αυτοδιοίκηση πρέπει να υπερβούν τα όρια μιας απλά εδαφικής αντίληψης. Για να είναι αποτελεσματικές,

πρέπει επίσης να μεταφερθούν στις διάφορες λειτουργίες της ζωής μέσα στην ελεύθερη κοινότητα. Ένας απλά εδαφικός περιορισμός της σφαίρας δράσης της κυβέρνησης δεν ωφελεί – η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση είναι εξίσου ανεπαρκής σε μια πόλη όσο και σ' ένα έθνος. Η ζωή πρόσφερε, λοιπόν, ένα ακόμα επιχείρημα υπέρ της θεωρίας της μη κυβέρνησης και μια νέα ώθηση στην αναρχική σκέψη.

Οι αναρχικοί αναγνωρίζουν την ορθότητα και των δύο προαναφερθέντων τάσεων προς την οικονομική και πολιτική ελευθερία και βλέπουν σ' αυτές δυο διαφορετικές εκδηλώσεις της ίδιας ακριβώς ανάγκης για ισότητα που συνιστούν την ίδια ακριβώς την ουσία όλων των αγώνων που μνημονεύει η ιστορία. Συνακόλουθα, από κοινού με όλους τους σοσιαλιστές, ο αναρχικός λέει σ' τον πολιτικό μεταρρυθμιστή: «Καμιά ουσιαστική μεταρρύθμιση που στοχεύει στην πολιτική ισότητα και κανένας περιορισμός των εξουσιών της κυβέρνησης δεν μπορεί να γίνει όσο η κοινωνία διαιρείται σε δύο εχθρικά στρατόπεδα κι ο εργάτης παραμένει, από οικονομική άποψη, δούλος του εργοδότη του». Αλλά στον ίδιο σοσιαλιστή λέμε επίσης: «Δεν μπορείς να τροποποιήσεις τις κυριαρχες συνθήκες ιδιοκτησίας, δίχως, ταυτόχρονα, να τροποποιήσεις βαθιά την πολιτική οργάνωση. Πρέπει να περιορίσεις τις εξουσίες της κυβέρνησης και ν' απαρηθεις την κοινοβουλευτική κυριαρχία. Σε κάθε νέα οικονομική φάση της ζωής αντιστοιχεί μια νέα πολιτική φάση. Η απόλυτη μοναρχία αντιστοιχούσε στο σύστημα της δουλοπαροικίας. Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση αντιστοιχεί στην κυριαρχία του κεφάλαιου. Κι οι δυο, ωστόσο, αποτελούν ταξική κυριαρχία. Σε μια κοινωνία όμως, όπου έχει εξαφανιστεί η διάκριση ανάμεσα σε καπιταλιστή κι εργάτη, δεν υφίσταται η ανάγκη μιας τέτοιας κυβέρνησης, θα ήταν ένας αναχρονισμός, ένα εμπόδιο. Οι ελεύθεροι εργαζόμενοι θ' απαιτούσαν μιαν ελεύθερη οργάνωση κι αυτό δεν θα μπορούσε να έχει άλλη βάση εκτός απ' την ελεύθερη συμφωνία και την ελεύθερη συνεργασία, δίχως να θυσιάζεται η αυτονομία του ατόμου στην καταλυτική παρέμβαση του Κράτους. Το μη καπιταλιστικό σύστημα συνελάγεται το σύστημα της μη κυβέρνησης».

Εννοώντας έτσι την χειραφέτηση του ανθρώπου απ' τις καταπιεστικές δυνάμεις του καπιταλισμού καθώς επίσης και της κυβέρνησης, το σύστημα του αναρχισμού γίνεται μια σύνθεση των δυο ισχυρών ρευμάτων σχέψης που χαρακτηρίζουν τον αιώνα μας.

Καταλήγοντας σ' αυτά τα συμπεράσματα, ο αναρχισμός αποδεικνύει ότι βρίσκεται σε αρμονία με τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε η φιλοσοφία της εξέλιξης. Φέροντας στο φως το εύπλαστο της οργάνωσης, η φιλοσοφία της εξέλιξης έχει δείξει την αξιοθαύμαστη προσαρμοστικότητα των οργανισμών στις δικές τους συνθήκες ζωής και την συνακόλουθη ανάπτυξη τέτοιων ικανοτήτων που καθιστούν πληρέστερη τόσο την προσαρμογή των ζωικών συνόλων στο περιβάλλον τους όσο κι εκείνη καθενός απ' τα συστατικά μέλη του συνόλου στις ανάγκες της ελεύθερης συνεργασίας. Μας έχει εξοικειώσει με το γεγονός ότι, σε ολόκληρη την οργανική φύση, οι ικανότητες για κοινή ζωή αναπτύσσονται στο μέτρο που γίνεται όλο και πληρέστερη η ενσωμάτωση των οργανισμών σε σύνθετα σύνολα κι έτσι ενίσχυσε την άποψη που έχει ήδη εκφραστεί από κοινωνικούς ηθικολόγους, αναφορικά με την ικανότητα τελειοποίησης της ανθρώπινης φύσης. Μας έχει δείξει ότι, στην μακρόχρονη πορεία του αγώνα για επιβίωση, θ' αποδειχτούν ότι είναι «οι ικανότεροι» εκείνοι που συνδυάζουν την διανοητική γνώση με την αναγκαία γνώση για την παραγωγή του πλούτου και όχι εκείνοι που είναι τώρα οι πλουσιότεροι, γιατί αυτοί, ή οι πρόγονοί τους, υπήρξαν προς στιγμήν οι ισχυρότεροι.

Δείχνοντας ότι ο «αγώνας για επιβίωση» δεν πρέπει να νοείται απλώς με την περιορισμένη του έννοια μιας πάλης ανάμεσα σε άτομα για τα μέσα συντήρησης, αλλά με την πλατύτερη έννοια της προσαρμογής όλων των ατόμων του είδους στις καλύτερες συνθήκες για την επιβίωση του είδους, καθώς επίσης για την μεγαλύτερη δυνατή ποσότητα ελευθερίας κι ευτυχίας για τον καθένα και για όλους, μας έχει επιτρέψει να συνάγουμε τους νόμους της ηθικής επιστήμης απ' τις κοινωνικές ανάγκες και τις συνήθειες της ανθρωπότητας. Μας έχει δείξει τον απειροελάχιστο ρόλο που παίζει το νομοθετημένο δίκαιο στην ηθική εξέλιξη,

και τον τεράστιο ρόλο που παίζει η φυσική ανάπτυξη των αλτρουιστικών αισθημάτων, που αναπτύσσονται στο μέτρο που οι συνθήκες ζωής ευνοούν την ανάπτυξή τους. Έτσι, έχει ενισχύσει την άποψη των κοινωνικών μεταρρυθμιστών ως προς την αναγκαιότητα τροποποίησης των συνθηκών ζωής για την βελτίωση του ανθρώπου, αντί για την προσπάθεια βελτίωσης της ανθρώπινης φύσης με ηθικές διδασκαλίες, ενώ η ζωή κινείται σε αντίθετη κατεύθυνση. Τέλος, μελετώντας την ανθρώπινη κοινωνία από βιολογική άποψη, έχει καταλήξει στα συμπεράσματα στα οποία κατέληξαν οι αναρχικοί απ' την μελέτη της ιστορίας και των τωρινών τάσεων αναφορικά με το ότι η παραπέρα πρόοδος βρίσκεται στην κατεύθυνση της κοινωνικοποίησης του πλούτου και της ενοποιημένης εργασίας σε συνδυασμό με την όσο το δυνατόν πληρέστερη ελευθερία του ατόμου.

Οτιδήποτε επέτρεψε στους ανθρώπους, στη μακρόχρονη πορεία των αιώνων, ν' αυξηθούν ή ακόμα και να συνεχίσουν την παραγωγή τους, το ιδιοποιήθηκαν οι λίγοι. Η γη, που αντλεί την αξία της ακριβώς απ' το ότι είναι αναγκαία για μια ολόένα αυξανόμενη παραγωγή, ανήκει στους λίγους, που μπορεί να εμποδίσουν την κοινότητα να την καλλιεργήσει. Τα ανθρακωρυχεία, που αντιπροσωπεύουν την εργασία ολόκληρων γενεών, και που, επίσης, αντλούν την αξία τους απ' τις ανάγκες των κατασκευαστών και των σιδηρόδρομων, απ' το τεράστιο εμπόριο που πραγματοποιείται κι απ' την πυκνότητα του πληθυσμού, ανήκουν ξανά στους λίγους, που έχουν ακόμα και το δικαίωμα να σταματήσουν την εξόρυξη του άνθρακα, αν επιλέξουν να χρησιμοποιήσουν διαφορετικά το κεφάλαιό τους. Η κορδελομηχανή, που, στο σημερινό στάδιο τελειοποίησής της, αντιπροσωπεύει την εργασία τριών γενεών υφαντουργών του Λανκασάιρ, ανήκει επίσης στους λίγους κι αν οι εγγονοί του ίδιου ακριβώς υφαντουργού που εφεύρε την πρώτη κορδελομηχανή διεδικούσαν το δικαίωμά τους να θέσουν σε λειτουργία μια απ' αυτές τις μηχανές, θα τους έλεγαν «Κάτω τα χέρια! Αυτή η μηχανή δεν σας ανήκει!». Οι σιδηρόδρομοι, που, στο μεγαλύτερο μέρος τους, θα ήταν άχρηστοι σωροί από σί-

δερο, αν δεν υπήρχε ο σημερινός πυκνός πληθυσμός, η βιομηχανία, το εμπόριο κι η μετακίνησή του, ανήκει επίσης στους λίγους – σε λίγους μετόχους, που μπορεί να μην ξέρουν ούτε πού βρίσκεται ο σιδηρόδρομος που τους αποφέρει ένα ετήσιο εισόδημα μεγαλύτερο ακόμα κι από αυτό ενός βασιλιά του μεσαίωνα. Κι αν τα παιδιά των ανθρώπων εκείνων που πέθαναν κατά χιλιάδες, σκάβοντας τα τούνελ, μαζεύονταν και πήγαιναν – ένα κουρελιασμένο και πεινασμένο πλήθος – για να ζητήσουν ψωμί ή δουλειά απ' τους μετόχους, θα τους υποδέχονταν με μπαγιονέτες και σφαίρες.

Ποιος είναι ο σοφιστής που θα τολμήσει να πει πως είναι δίκαιη μια τέτοια οργάνωση; Ότι όμως είναι άδικο, δεν μπορεί να είναι ευεργετικό για την ανθρωπότητα και δεν είναι. Σαν συνέπεια αυτής της τερατώδους οργάνωσης, ο γιος ενός εργάτη, όταν είναι ικανός να εργαστεί, δεν βρίσκει γη να καλλιεργήσει, μηχανή για να θέσει σε λειτουργία, εκτός κι αν συμφωνεί να πουλήσει την εργασία του έναντι ενός ποσού κατώτερου της πραγματικής της αξίας. Ο πατέρας του κι ο παππούς του είχαν συμβάλει στην αποξήρανση του χωραφιού ή την ανέγερση του εργοστασίου, εξαντλώντας στο έπακρο της ικανότητές τους – και κανένας δεν μπορεί να κάνει περισσότερο απ' αυτό – αλλά αυτός έρχεται στον κόσμο πιο γυμνός κι από έναν άγριο. Αν καταφύγει στην γεωργία, θα του επιτρέψουν να καλλιεργήσει ένα κομμάτι γης, με τον όρο όμως ότι θα δώσει ένα μέρος του προϊόντος του στον γαιοκτήμονα. Αν καταφύγει στην βιομηχανία, θα του επιτρέψουν να δουλέψει, με τον όρο όμως ότι απ' τα τριάντα σελίνια που έχει παράγει, δέκα σελίνια ή και περισσότερα θα τσεπώσει ο ιδιοκτήτης της μηχανής. Διαμαρτυρόμαστε ενάντια στους φεουδάρχες βαρώνους που δεν επιτρέπουν σε κανένα να εγκατασταθεί στη γη, αν δεν πληρώσει το ένα τέταρτο της σοδιάς στον κύριο του φέουδου, αλλά συνεχίζουμε να κάνουμε το ίδιο – επεκτείνουμε το σύστημά τους. Οι μορφές έχουν αλλάξει, η ουσία όμως παρέμεινε η ίδια. Κι ο εργάτης είναι αναγκασμένος ν' αποδεχτεί τις φεουδαρχικές συνθήκες τις οποίες αποκαλούμε «ελεύθερο συμβόλαιο», γιατί δεν θα βρει πουθενά καλύτερες συνθή-

κες. Κάποιος έχει ιδιοποιηθεί τα πάντα κι ο εργάτης πρέπει ν' αποδεχτεί την συναλλαγή ή να λιμοκτονήσει.

Εξαιτίας αυτής της κατάστασης, η παραγωγή μας πήρε λάθος κατεύθυνση. Δεν ενδιαφέρεται για τις ανάγκες της κοινότητας, ο μόνος της στόχος είναι ν' αυξήσει τα κέρδη του καπιταλιστή. Κι έχουμε συνακόλουθα τις συνεχείς διακυμάνσεις της βιομηχανίας, τις κρίσεις που έρχονται περιοδικά σχεδόν κάθε δέκα χρόνια και ρίχνουν στην ανεργία μερικές εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους που οδηγούνται στην απόλυτη εξαθλίωση και τα παιδιά των οποίων μεγαλώνουν στον δρόμο, έτοιμα να γίνουν τρόφιμοι της φυλακής και του οίκου εργασίας. Επειδή οι εργάτες, είναι ανίκανοι ν' αγοράσουν με τον μισθό τους τα πλούτη που παράγουν, η βιομηχανία πρέπει ν' αναζητήσει εργάτες αλλού, στην μεσαία τάξη άλλων εθνών. Πρέπει να βρει εργάτες στην Ανατολή, στην Αφρική, οπουδήποτε· πρέπει ν' αυξήσει με το εμπόριο τον αριθμό των δουλοπαροίκων της στην Αίγυπτο, την Ινδία, το Κογκό. Παντού, όμως, βρίσκει ανταγωνιστές σε άλλα έθνη που γρήγορα εντάσσονται στην ίδια πορεία βιομηχανικής ανάπτυξης. Και πόλεμοι, συνεχείς πόλεμοι, πρέπει να διεξάγονται για την υπεροχή στην παγκόσμια αγορά – πόλεμοι για την κατάκτηση της Ανατολής, πόλεμοι για την κατάκτηση των θαλασσών, πόλεμοι για την επιβολή υψηλών δασμών στα ξένα εμπορεύματα. Ο κρότος των Ευρωπαϊκών πυροβόλων δεν σταματάει ποτέ· γενιές ολόκληρες σφάζονται από καιρό σε καιρό και ξοδεύουμε για εξοπλισμούς το ένα τρίτο των εσόδων των Κρατών μας – έσοδα που συγκεντρώνονται, ο φτωχός ξέρει με πόσες δυσκολίες.

Και τέλος, η αδικία της κατανομής του πλούτου ασκεί την πιο αξιοθρήνητη επίδραση πάνω στην ηθική μας. Οι αρχές της ηθικής μας λένε: «Αγάπα τον πλησίον σου ως εαυτόν», αφήστε όμως ένα παιδί ν' ακολουθήσει αυτή την αρχή και να βγάλει το σακκάκι του για να το δώσει σ' ένα φτωχό που τουρτουρίζει απ' το κρύο, κι η μητέρα του θα του πει ότι δεν πρέπει να ερμηνεύει τις ηθικές αρχές κατά γράμμα. Αν ζει σύμφωνα μ' αυτές, θα περπατάει ξυπόλυτο, δίχως όμως ν' απαλύνει την αθλιότητα γύρω του. Είναι εύκολο να μιλάς για ηθική και δύσκολο να την

εφαρμόξεις. Οι ιεροκήρυκες μας λένει: «Όποιος εργάζεται, προσεύχεται» κι ο καθένας προσλαθεί να κάνει τους άλλους να εργαστούν γι' αυτόν. Λένε «Να μην ψεύδεσαι ποτέ» κι η πολιτική είναι ένα μεγάλο ψέμα. Κι εμείς συνηθίζουμε τους εαυτούς μας και τα παιδιά μας να ζουν μ' αυτή την διπρόσωπη ηθική, που είναι υποκρισία και να συμβιβάζουμε την διπροσωπία μας με σοφιστεία. Η υποκρισία κι η σοφιστεία γίνονται η ίδια ακριβώς η βάση της ζωής μας. Η κοινωνία, όμως, δεν μπορεί να ζήσει με μια τέτοια ηθική. Δεν μπορεί να επιζήσει έτσι: πρέπει ν' αλλάξει και θ' αλλάξει.

Συνακόλουθα, το ζήτημα δεν είναι πια ένα απλό ζήτημα συντήρησης. Καλύπτει ολόκληρο το πεδίο της ανθρώπινης δραστηριότητας. Στην βάση του, όμως, υπάρχει ένα ζήτημα κοινωνικής οικονομίας και συμπεραίνουμε: Τα μέσα παραγωγής και ικανοποίησης όλων των αναγκών της κοινωνίας, έχοντας δημιουργηθεί απ' τις κοινές προσπάθειες όλων, πρέπει να είναι διαθέσιμα σε όλους. Η ατομική ιδιοποίηση των αναγκαίων για την παραγωγή δεν είναι ούτε δίκαιη, ούτε ευεργετική. Όλοι, όντας παραγωγοί και καταναλωτές του πλούτου, πρέπει να βρίσκονται στην ίδια κατάσταση. Αυτός θα είναι ο μόνος τρόπος για να βγει η κοινωνία απ' τις άσχημες συνθήκες που δημιουργήσαν αιώνες ολόκληροι πολέμων και καταπίεσης. Αυτή θα είναι η μόνη εγγύηση για παραπέρα πρόοδο σε μια κατεύθυνση ισότητας κι ελευθερίας, που ήταν πάντα ο πραγματικός, αν και ανομολόγητος, στόχος της ανθρωπότητας.

Οι απόψεις που εκτίθενται παραπάνω αναφορικά με το ότι ο συνδυασμός των προσπαθειών είναι η κύρια πηγή του πλούτου μας, εξηγεί το γιατί οι περισσότεροι αναρχικοί βλέπουν στον κομμουνισμό την μόνη δίκαιη λύση του ζητήματος της ικανοποιητικής ανταμοιβής των ατομικών προσπαθειών. Υπήρξε μια εποχή όπου μια οικογένεια που απασχολούνταν κυρίως με την γεωργία και συμπληρωματικά με την οικοτεχνία, θεωρούσε τα σιτηρά που συνέλεγε και το ρούχο από καθαρό βαμβάκι που ύφαινε, σαν προϊόν της δικής της εργασίας και όχι της εργασίας κάποιου άλλου. Ακόμα και σ' αυτή την περίπτωση μια τέτοια άποψη δεν ήταν απόλυτα σωστή: υπήρχαν δάση που αποψιλώθηκαν και δρόμοι που φτιάχτηκαν με κοινές προσπάθειες και ακόμα και τότε η οικογένεια έπρεπε να επικαλείται συνεχώς την κοινοτική βοήθεια, όπως εξακολουθεί να συμβαίνει σε τόσες πολλές κοινότητες χωριών. Τώρα, όμως, με την εξαιρετικά αλληλένδετη κατάσταση της βιομηχανίας, της οποίας κάθε κλάδος υποστηρίζει όλους τους άλλους, δεν μπορεί να υποστηριχτεί πια μια τέτοια ατομιστική άποψη. Αν η σιδηρουργία κι η βαμβακοβιομηχανία αυτής της χώρας έχουν φτάσει σ' ένα τόσο υψηλό βαθμό ανάπτυξης, το έχουν πετύχει χάρη στην παράλληλη ανάπτυξη χιλιάδων άλλων μεγάλων και μικρών βιομηχανιών, στην επέκταση του σιδηροδρομικού συστήματος, στην αύξηση της γνώσης ανάμεσα τόσο στους ειδικευμένους μηχανικούς όσο και στην μάζα των εργατών, σε μια κάποια εκπαίδευση μέσα στα πλαίσια της οργάνωσης που αναπτύχθηκε σιγά-σιγά ανάμεσα στους παραγωγούς και, πάνω απ' όλα, στο παγκόσμιο εμπόριο, που αναπτύχθηκε και το ίδιο εξαιτίας εργασιών που διεξήχθησαν χιλιάδες μίλια μακριά. Οι Ιταλοί που πέθαναν από χολέρα, σκάβοντας την Διώρυγα του Σουέζ ή στο Τούνελ St Gothard, συνεισφέρανε τόσα πολλά στον πλουτισμό αυτής της χώρας, όσα και η νεαρή Βρετανίδα που γερνάει πρόωρα χειριζόμενη μια μηχανή στο Μάντσεστερ κι αυτή η κοπέλα τόσα όσα ο μηχανικός που έχει κάνει

μια βελτίωση που εξοικονομεί εργασία στις μηχανές μας. Πώς είναι δυνατόν να ισχυριστούμε ότι μπορούμε να υπολογίσουμε ακριβώς την συνεισφορά του καθένα από μας στα πλούτη που συσσωρεύονται γύρω μας;

Μπορεί να θαυμάζουμε το εφευρετικό πνεύμα ή τις οργανωτικές ικανότητες ενός σιδηροβιομήχανου, θα πρέπει όμως ν' αναγνωρίσουμε ότι όλο αυτό το πνεύμα και η ενεργητικότητα δεν θα πετύχαιναν ούτε το ένα δέκατο απ' ό,τι πετυχαίνουν εδώ, αν καταναλώνονταν σε δοσοληψίες με Μογγόλους βοσκούς ή Σιβηριανούς αγρότες, αντί με Βρετανούς εργάτες, Βρετανούς μηχανικούς κι έμπιστους διευθυντές. Ένας Άγγλος εκατομμυριούχος που κατάφερε να δώσει μίαν ισχυρή ώθηση σ' ένα κλάδο της βιομηχανίας της πατρίδας του, ρωτήθηκε κάποτε ποιες ήταν, κατά την γνώμη του, οι αληθινές αιτίες της επιτυχίας του. Η απάντησή του ήταν: «Πάντα επεδίωκα να βρω τον κατάλληλο άνθρωπο για έναν δοσμένο επιχειρηματικό κλάδο και του παρέιχα απόλυτη ανεξαρτησία, διατηρώντας φυσικά, για τον εαυτό μου, την γενική εποπτεία». «Αποτύχατε ποτέ να βρείτε έναν τέτοιο άνθρωπο;» ήταν η επόμενη ερώτηση. «Ποτέ». «Στους νέους κλάδους, όμως, που ιδρύσατε, χρειαζόσαστε μια σειρά νέων εφευρέσεων». «Δεν χωρεί αμφιβολία. Ξοδέψαμε ένα σωρό χρήματα για ν' αγοράσουμε ευρεσιτεχνίες». Αυτός ο μικρός διάλογος συνοψίζει, κατά την γνώμη μου, την αληθινή περίπτωση εκείνων των βιομηχανικών επιχειρήσεων που αναφέρονται απ' τους υποστηρικτές της «ικανοποιητικής ανταμοιβής των ατομικών προσπαθειών» με την μορφή εκατομμυρίων που δίνονται στους διευθυντές βιομηχανιών που ανθούν. Δείχνει σε ποιο βαθμό οι προσπάθειες είναι πραγματικά «ατομικές». Αφήνοντας κατά μέρος τις χιλιάδες συνθήκες που μερικές φορές επιτρέπουν σ' έναν άνθρωπο να δείξει, και μερικές φορές τον εμποδίζουν να δείξει, τις ικανότητες του στο έπακρο, μπορεί να τεθεί το ερώτημα σε ποιο βαθμό οι ίδιες ικανότητες θα έφερναν τα ίδια αποτελέσματα, αν ο ίδιος ακριβώς εργοδότης δεν έβρισκε έμπιστους διευθυντές και ειδικευμένους εργάτες κι αν χιλιάδες εφευρέσεις δεν προέρχονταν απ' το τεχνικό ταλέντο τόσων κατοίκων αυτής της χώρας.

Οι αναρχικοί δεν θεωρούν, όπως οι κολλεκτιβιστές, ότι μπορεί ν' αποτελεί ένα ιδεώδες, ή έστω μια προσέγγιση σε μια ιδεώδη κοινωνία, η ανταμοιβή που αναλογεί στις ώρες εργασίας που ξοδεύει κάθε άτομο κατά την παραγωγή του πλούτου. Δίχως να υπεισέλθουμε εδώ σε μια συζήτηση αναφορικά με τον βαθμό που η ανταλλακτική αξία κάθε εμπορεύματος υπολογίζεται πραγματικά τώρα με βάση την ποσότητα εργασίας που είναι αναγκαία για την παραγωγή του – σ' αυτό το θέμα πρέπει ν' αφιερωθεί μια ξεχωριστή μελέτη – θα πρέπει να πούμε ότι το κολλεκτιβιστικό ιδεώδες μας φαίνεται απλώς μη υλοποιήσιμο σε μια κοινωνία που έχει καταλήξει να θεωρεί κοινή ιδιοκτησία τα αναγκαία για την παραγωγή. Μια τέτοια κοινωνία θα ήταν αναγκασμένη να καταργήσει τελείως το σύστημα της μισθωτής εργασίας. Φαίνεται απίθανο ότι ο ήπιος ατομικισμός της κολλεκτιβιστικής σχολής θα μπορούσε να συνυπάρχει με τον ατελή κομμουνισμό που συνεπάγεται η από κοινού κατοχή της γης και των μηχανών – εκτός κι αν επιβαλλόταν από μια ισχυρή κυβέρνηση, πολύ πιο ισχυρή απ' οποιαδήποτε άλλη της εποχής μας. Το παρών σύστημα μισθωτής εργασίας έχει αναπτυχθεί διαμέσου της ιδιοποίησης των αναγκαίων για την παραγωγή απ' τους λίγους· ήταν μια αναγκαία συνθήκη για την ανάπτυξη της τωρινής καπιταλιστικής παραγωγής και δεν μπορεί να επιζήσει δίχως αυτή, ακόμα κι αν γινόταν μια απόπειρα να πληρωθεί ο εργάτης ολόκληρη την αξία του προϊόντος του και να αντικατασταθεί το χρήμα με αποδείξεις ωρών εργασίας. Η κοινή κατοχή των αναγκαίων για την παραγωγή συνεπάγεται την κοινή απόλαυση των καρπών της κοινής παραγωγής, κι εμείς θεωρούμε ότι μια δίκαιη οργάνωση της κοινωνίας μπορεί να εμφανιστεί μόνον όταν καταργηθεί κάθε σύστημα μισθωτής εργασίας κι όταν ο καθένας, συνεισφέροντας στην κοινή ευημερία μ' όλες του τις ικανότητες, απολαμβάνει επίσης το κοινό απόθεμα της κοινωνίας, ικανοποιώντας όσο το δυνατόν πληρέστερα όλες του τις ανάγκες.

Υποστηρίζουμε, επιπλέον, όχι μόνον ότι ο κομμουνισμός είναι μια επιθυμητή κατάσταση της κοινωνίας, αλλά κι ότι η αναπτυσσόμενη τάση της σύγχρονης κοινωνίας εί-

vai ακριβώς προς τον κομμουνισμό – τον ελεύθερο κομμουνισμό – παρά την φαινομενικά αντιφατική ανάπτυξη του ατομισμού. Στην ανάπτυξη του ατομισμού (ιδιαίτερα κατά την διάρκεια των τριών τελευταίων αιώνων) δεν βλέπουμε παρά τις προσπάθειες του ατόμου να χειραφετηθεί απ' τις σταθερά αυξανόμενες δυνάμεις του κεφάλαιου και του Κράτους. Παράλληλα, όμως, μ' αυτή την ανάπτυξη, βλέπουμε επίσης, σ' όλη την πορεία της ιστορίας μέχρι τις μέρες μας, την λανθάνουσα πάλη των παραγωγών του πλούτου να διατηρήσουν τον μερικό κομμουνισμό των παλαιότερων, καθώς επίσης και να καθιερώσουν εκ νέου τις κομμουνιστικές αρχές με νέα μορφή, μόλις το επιτρέψουν ευνοϊκές συνθήκες. Μόλις οι κοινότητες του 10ου, 11ου και 12ου αιώνα μπόρεσαν να ξεκινήσουν την δική τους ανεξάρτητη ζωή, επέκτειναν πλατιά την κοινή εργασία, το κοινό εμπόριο και μια μερική κοινή κατανάλωση. Όλα αυτά εξαφανίστηκαν. Όμως η αγροτική κοινότητα διεξάγει μια σκληρή πάλη για να διατηρήσει τα παλιά χαρακτηριστικά της και πετυχαίνει να τα διατηρήσει σε πολλά μέρη της Ανατολικής Ευρώπης, Ελβετίας και ακόμη και της Γαλλίας και της Γερμανίας, ενώ νέες οργανώσεις, βασισμένες στις ίδιες αρχές, καταφέρνουν να αναπτύσσονται πάντα, οπουδήποτε καθίσταται αυτό δυνατό.

Παρά τον εγωιστικό προσανατολισμό που έδωσε στην κοινή γνώμη η εμπορευματική παραγωγή του αιώνα μας, η κομμουνιστική τάση επανεπιβεβαιώνεται συνεχώς και προσπαθεί να εισχωρήσει στην δημόσια ζωή. Η *penney bridge** εξαφανίζεται μπροστά στην δημόσια γέφυρα και ο δρόμος με τα διόδια μπροστά στον ελεύθερο δρόμο. Το ίδιο πνεύμα διαποτίζει χιλιάδες άλλους θεσμούς. Μουσεία, δωρεάν βιβλιοθήκες, δωρεάν σχολεία, πάρκα και τόποι αναψυχής, λιθόστρωτοι και φωτισμένοι δρόμοι, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ελεύθερα απ' τον καθένα, η υδροδότηση των ιδιωτικών κατοικιών, με μια αυξανόμενη τάση παραγνώρισης της ποσότητας ακριβώς του νερού που χρησιμοποιεί κάθε άτομο^ο τραμ και σιδηρόδρομοι που έχουν ήδη αρχίσει να καθιερώνουν το εισιτήριο διαρ-

* Σ.τ.Μ. Η γέφυρα όπου για να περάσεις έπρεπε να πληρώσεις μια πένα.

λείας ή τον ενιαίο φόρο και που οπωσδήποτε θα εξελιχτούν πολύ περισσότερο προς αυτή την κατεύθυνση, όταν δεν θ' αποτελούν πια ατομική ιδιοκτησία: όλα αυτά αποτελούν τεκμήρια αναφορικά με το σε ποια κατεύθυνση θα πρέπει να αναμένεται ή παραπέρα πρόοδος.

Αυτή βρίσκεται στην κατεύθυνση της τοποθέτησης των αναγκών του ατόμου υπεράνω του υπολογισμού των υπηρεσιών που έχει προσφέρει, ή θα μπορούσε να προσφέρει στην κοινωνία, στην θεώρηση της κοινωνίας ως συνόλου, τόσο στενά συνυφασμένου, ώστε μια υπηρεσία που παρέχεται σε οποιοδήποτε άτομο, ν' αποτελεί υπηρεσία που παρέχεται σ' ολόκληρη την κοινωνία. Ο βιβλιοθηκάριος του Βρετανικού Μουσείου δεν ρωτάει τον αναγνώστη ποιες ήταν οι προηγούμενες υπηρεσίες που έχει προσφέρει στην κοινωνία, του δίνει απλώς τα βιβλία που ζητάει, και μια Επιστημονική Εταιρία, έναντι μιας ενιαίας συνδρομής, επιτρέπει την δωρεάν χρήση των μουσείων και των κήπων της σε κάθε μέλος της. Το πλήρωμα ενός ναυαγοσωστικού δεν αναρωτιέται αν οι άντρες ενός ναυαγισμένου πλοίου δικαιούνται να σωθούν, επειδή κινδυνεύουν ζωές κι η Εταιρία Βοήθειας στους Φυλακισμένους δεν ερευνά αν αξίζει ένας αποφυλακισμένος. Ίδού άνθρωποι που χρειάζονται μιαν υπηρεσία: είναι συνάνθρωποι και δεν απαιτούνται άλλα δικαιώματα.

Κι αν αυτή ακριβώς την πόλη, που είναι σήμερα τόσο εγωιστική, την πλήξει μια δημόσια συμφορά – αν πολιορκηθεί, λογουχάρη, όπως το Παρίσι το 1871 και δοκιμάσει κατά την διάρκεια της πολιορκίας έλλειψη τροφής – η ίδια ακριβώς αυτή πόλη θα διακήρυσσε ομόφωνα ότι οι πρώτες ανάγκες που πρέπει να ικανοποιηθούν είναι εκείνες των παιδιών και των ηλικιωμένων, ανεξάρτητα απ' τις υπηρεσίες που μπορεί να προσφέρουν, ή έχουν προσφέρει, στην κοινωνία. Και θα φρόντιζε τους ενεργούς υπερασπιστές της πόλης, όποιος κι αν είναι ο βαθμός ανδρείας που έχει επιδείξει ο καθένας απ' αυτούς. Κανένας όμως δεν θ' αρνηθεί ότι η τάση αυτή υπάρχει ήδη. Υποθέτω ότι, στο μέτρο που η ανθρωπότητα απαλλάσσεται απ' την σκληρή πάλη της για επιβίωση, η ίδια τάση θα ισχυροποιηθεί. Αν οι παραγωγικές μας δυνάμεις αξιοποι-

ούνταν πλήρως για ν' αυξηθεί το απόθεμα των αναγκαίων για την επιβίωση, αν μια τροποποίηση των τωρινών συνθηκών της ιδιοκτησίας μεγάλωνε τον αριθμό των παραγωγών, προστιθέμενων όλων εκείνων που δεν είναι τώρα παραγωγοί πλούτου κι αν η χειρωνακτική εργασία κατακτούσε εκ νέου την τιμητική της θέση μέσα στην κοινωνία, οι κομμουνιστικές τάσεις που υπάρχουν ήδη θα διέδρυναν αμέσως την σφαίρα εφαρμογής τους.

Παίρνοντας υπόψη όλα αυτά, κι ακόμα περισσότερο τις πρακτικές όψεις του ζητήματος, αναφορικά με το πώς η ατομική ιδιοκτησία θα μπορούσε να γίνει κοινή ιδιοκτησία, οι περισσότεροι αναρχικοί υποστηρίζουν ότι το επόμενο ακριβώς βήμα που πρέπει να κάνει η κοινωνία, μόλις το παρόν ιδιοκτητικό καθεστώς υποστεί μια τροποποίηση, θα είναι προς μια κομμουνιστική κατεύθυνση. Είμαστε κομμουνιστές. Ο κομμουνισμός μας όμως δεν είναι εκείνος της εξουσιαστικής σχολής: είναι ο αναρχοκομμουνισμός, ο κομμουνισμός δίχως κυβέρνηση, ο ελεύθερος κομμουνισμός. Είναι μια σύνθεση των δύο κύριων στόχων που έχει επιδιώξει η ανθρωπότητα απ' την αυγή της ιστορίας ως τώρα - της οικονομικής ελευθερίας και της πολιτικής ελευθερίας.

Έχω ήδη πει ότι αναρχισμός σημαίνει μη κυβέρνηση. Ξέρουμε καλά ότι η λέξη «αναρχία» χρησιμοποιείται επίσης στην τρέχουσα φρασεολογία σαν συνώνυμο της αταξίας. Αυτό όμως το νόημα της «αναρχίας», όντας παράγωγο, συνεπάγεται δύο τουλάχιστον υποθέσεις. Συνεπάγεται, πρώτον, ότι όπου δεν υπάρχει κυβέρνηση, υπάρχει αταξία και συνεπάγεται, επιπλέον, ότι η τάξη, χάρη σε μια ισχυρή κυβέρνηση και μια ισχυρή αστυνομία, είναι πάντα ευεργετική. Και οι δύο συνεπαγωγές ωστόσο, κάθε άλλο παρά έχουν αποδειχτεί. Υπάρχει περίσσια τάξη - θα λέγαμε αρμονία - σε πολλούς κλάδους της ανθρώπινης δραστηριότητας όπου η κυβέρνηση, ευτυχώς, δεν επεμβαίνει. Όσο για τα ευεργετικά αποτελέσματα της τάξης, το είδος της τάξης που βασιλεύει στην Νάπολη υπό τους Βουρβόνους δεν ήταν οπωσδήποτε προτιμότερο από μια κάποια αταξία που ξεκίνησε ο Γαριβάλδης, ενώ οι Προτεστάντες αυτής της χώρας θα πουν, ίσως, ότι η μεγάλη ατα-

ξία που προκάλεσε ο Λούθηρος ήταν οπωσδήποτε προτιμότερη, απ' την τάξη που βασιλεύε υπό τον Πάπα. Ενώ όλοι συμφωνούν ότι η αρμονία είναι πάντα επιθυμητή, δεν υπάρχει μια τέτοια ομοφωνία αναφορικά με την τάξη, κι ακόμα λιγότερη αναφορικά με την «τάξη» που υποτίθεται ότι βασιλεύει στις σύγχρονες κοινωνίες μας. Έτσι δεν έχουμε καμιάν αντίρρηση για την χρησιμοποίηση της λέξης «αναρχία» σαν άρνησης εκείνου που συχνά έχει περιγραφεί σαν τάξη.

Υιοθετώντας σαν σύνθημά μας την αναρχία με την έννοια της μη κυβέρνησης, στοχεύουμε στο να εκφράσουμε μια κατάφωρη τάση της ανθρώπινης κοινωνίας. Βλέπουμε στην ιστορία ότι εκείνες ακριβώς οι εποχές όπου μικρά τμήματα της ανθρωπότητας συνέτριψαν την εξουσία των κυρίαρχών τους κι επιβεβαίωσαν εκ νέου την ελευθερία τους, ήταν οι εποχές της μεγαλύτερης προόδου, οικονομικής και πνευματικής. Είτε πρόκειται για την ανάπτυξη των ελεύθερων πόλεων, τα απαράμιλλα μνημεία των οποίων – ελεύθερο έργο των ελεύθερων ενώσεων εργατών – εξακολουθούν να μαρτυρούν την αναγέννηση του πνεύματος και της ευημερίας του πολίτη' είτε πρόκειται για το μεγάλο κίνημα που γέννησε την Μεταρρύθμιση – οι εποχές αυτές όπου το άτομο ανέκτησε κάποιο μέρος της ελευθερίας του, γνώρισαν την μεγαλύτερη πρόοδο. Κι αν παρατηρήσουμε προσεκτικά την τωρινή ανάπτυξη των πολιτισμένων εθνών, δεν μπορούμε να μην ανακαλύψουμε σ' αυτήν μιαν έκδηλη και πάντα αναπτυσσόμενη κίνηση προς έναν όλο και μεγαλύτερο περιορισμό της σφαίρας της κυβέρνησης έτσι ώστε ν' αφήνει όλο και μεγαλύτερη ελευθερία στην πρωτοβουλία του ατόμου. Αφού δοκίμασε κάθε είδος κυβέρνησης κι επεδίωξε να επιλύσει το άλυτο πρόβλημα του να έχεις μια κυβέρνηση «που μπορεί να υποχρέωνε το άτομο σε υποταγή, δίχως ν' αποφύγει κι η ίδια να υποταχτεί στη συλλογικότητα», η ανθρωπότητα προσπαθεί τώρα ν' απελευθερωθεί απ' τα δεσμά οποιασδήποτε κυβέρνησης και ν' ανταποκριθεί στις ανάγκες της για οργάνωση διαμέσου της ελεύθερης συμφωνίας ανάμεσα σε άτομα που επιδιώκουν τους ίδιους στόχους.

Η αυτονομία, ακόμα και για την μικρότερη εδαφική

μονάδα ή ομάδα, γίνεται μια αύξουσα ανάγκη. Η ελεύθερη συμφωνία γίνεται υποκατάστατο του νόμου κι η ελεύθερη συνεργασία υποκατάστατο της κυβερνητικής κηδεμονίας. Η μια μετά την άλλη, οι δραστηριότητες εκείνες που θεωρούνταν σαν λειτουργίες της κυβέρνησης κατά την διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων, αμφισβητούνται: όσο λιγότερο κυβερνιέται η κοινωνία, τόσο καλύτερα εξελίσσεται. Κι όσο περισσότερο μελετάμε την πρόοδο που έγινε προς αυτή την κατεύθυνση, καθώς επίσης και την ανεπάρκεια των κυβερνήσεων να εκπληρώσουν τις προσδοκίες που εναποτέθηκαν σ' αυτές, τόσο περισσότερο είμαστε αναγκασμένοι να συμπεράνουμε ότι η ανθρωπότητα, περιορίζοντας σταθερά τις λειτουργίες της κυβέρνησης, βαδίζει τελικά προς τον εκμηδενισμό τους. Προβλέπουμε ήδη μια κατάσταση της κοινωνίας, όπου η ελευθερία του ατόμου δεν θα περιορίζεται από νόμους, δεσμά - από τίποτ' άλλο έξω απ' τις ίδιες του τις κοινωνικές συνθήκες και την αναγκαιότητα, που όλοι αισθάνονται, δημιουργίας συνθηκών συνεργασίας, υποστήριξης και συμπίεσης ανάμεσα στους γείτονές του.

Φυσικά, η ηθική της μη κυβέρνησης θα συναντήσει τουλάχιστον τόσες αντιρρήσεις όσες και η μη καπιταλιστική οικονομία. Το μυαλό μας έχει γαλουχηθεί με τόσες προκαταλήψεις αναφορικά με τις θεόσταλτες λειτουργίες της κυβέρνησης, ώστε οι αναρχικές ιδέες πρέπει ν' αντιμετωπίζονται με δυσπιστία. Ολόκληρη η εκπαίδευσή μας, απ' την παιδική ηλικία μέχρι να πεθάνουμε, καλλιεργεί την πίστη στην αναγκαιότητα μιας κυβέρνησης και των ευεργετικών της αποτελεσμάτων. Φιλοσοφικά συστήματα δημιουργήθηκαν για να στηρίξουν αυτή την άποψη, η ιστορία γράφτηκε απ' αυτή την σκοπιά, θεωρίες περί δικαίου διαδόθηκαν και διδάχτηκαν γι' αυτό τον σκοπό. Όλη η πολιτική βασίζεται στην ίδια αρχή: κάθε πολιτικός λέει στον λαό του οποίου την υποστήριξη θέλει: «Δώσε μου την κυβερνητική εξουσία, θέλω και μπορώ να σε απαλλάξω από τις κακουχίες της τωρινής σου ζωής». Όλη η παιδεία μας διαποτίζεται απ' τις ίδιες διδασκαλίες. Μπορούμε ν' ανοίξουμε οποιοδήποτε βιβλίο κοινωνιολογίας, ιστορίας, νομολογίας ή ηθικής, παντού βρίσκουμε

την κυβέρνηση, την οργάνωσή της, τις πράξεις της, να παίζουν έναν τόσο εξέχοντα ρόλο ώστε μεγαλώνουμε συνηθισμένοι να υποθέτουμε ότι το Κράτος και οι πολιτικοί είναι το παν, ότι δεν υπάρχει τίποτα πέραν των μεγάλων δημόσιων ανδρών. Οι ίδιες διδασκαλίες επαναλαμβάνονται στις εφημερίδες. Ολόκληρες στήλες καλύπτονται με λεπτομερείς καταγραφές κοινοβουλευτικών συζητήσεων, κινήσεων πολιτικών προσώπων. Κι ενώ διαβάζουμε αυτές τις στήλες, πολύ συχνά ξεχνάμε ότι πέρα από εκείνους τους λίγους άνδρες, η σημασία των οποίων έχει τόσο διογκωθεί, ώστε να επισκιάζει την ανθρωπότητα, υπάρχει ένα τεράστιο σώμα ανθρώπων – το ανθρώπινο είδος, στην πραγματικότητα – που αναπτύσσεται και πεθαίνει, ζει μέσα στην ευτυχία ή την θλίψη, εργάζεται και καταναλώνει, σκέπτεται και δημιουργεί.

Κι ακόμη, αν επιστρέψουμε απ' το έντυπο υλικό στην πραγματική μας ζωή, και ριξουμε μια σφαιρική ματιά στην κοινωνία όπως είναι, μένουμε εμβρόντητοι μπροστά στον απειροελάχιστο ρόλο που παίζει η κυβέρνηση στη ζωή μας. Εκατομμύρια ανθρώπινα όντα ζουν και πεθαίνουν, δίχως να έχουν καμιά σχέση με την κυβέρνηση. Κάθε μέρα, πραγματοποιούνται εκατομμύρια συναλλαγές, δίχως την παραμικρή παρέμβαση της κυβέρνησης' κι εκείνοι που κλείνουν μια συμφωνία δεν έχουν την παραμικρή πρόθεση να την παραβιάσουν. Ή μάλλον, εκείνες οι συμφωνίες που δεν προστατεύονται απ' την κυβέρνηση (εκείνες που σχετίζονται με γραμμάτια ή τα χρέη από χαρτοπαιξία) τηρούνται ίσως καλύτερα απ' οποιεσδήποτε άλλες. Η απλή συνήθεια του να κρατάει κανείς τον λόγο του, η επιθυμία να μην χάσει την εμπιστοσύνη που απολαμβάνει, είναι απόλυτα επαρκείς στην συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων, για να επιβάλλουν την τήρηση των συμφωνιών. Μπορεί, φυσικά, να ειπωθεί ότι υπάρχει και η κυβέρνηση που θα μπορούσε να τις επιβάλλει, αν χρειαζόταν. Δίχως, όμως, να μιλήσουμε για τις αμέτρητες υποθέσεις που δεν μπορούν ούτε καν να εμφανιστούν σ' ένα δικαστήριο, όποιος έχει έστω κι ελάχιστη σχέση με το εμπόριο, θα επιβεβαιώσει αναμφίβολα τον ισχυρισμό ότι, αν δεν υπήρχε ένα τόσο ισχυρό αίσθημα τιμής σε σχέση

με την τήρηση των συμφωνιών, το ίδιο το εμπόριο θα καθίστατο εντελώς αδύνατο. Ακόμα κι εκείνοι οι έμποροι και βιομήχανοι που δεν νιώθουν το παραμικρό ίχνος τύψης όταν δηλητηριάζουν τους πελάτες τους με κάθε είδους αποτρόπαια ναρκωτικά, δεόντως ονοματισμένα, σέβονται επίσης τις εμπορικές τους συμφωνίες. Αν, όμως, μια τέτοια σχετική ηθική όπως η εμπορική τιμιότητα, υπάρχει τώρα κάτω απ' τις παρούσες συνθήκες, όπου το κύριο κίνητρο είναι ο πλουτισμός, η ίδια σχέση θ' αναπτυχτεί παραπέρα πολύ γρήγορα, μόλις η καταλήστευση κάποιου απ' τους καρπούς της εργασίας του δεν θ' αποτελεί πια την οικονομική βάση της ζωής μας.

Ένα άλλο εκπληκτικό χαρακτηριστικό του αιώνα μας συνηγορεί υπέρ της ίδιας τάσης της μη κυβέρνησης. Είναι η σταθερή διεύρυνση του πεδίου που καλύπτει η ιδιωτική πρωτοβουλία κι η πρόσφατη ανάπτυξη μεγάλων οργανισμών, που προέρχονται απλά και μόνο απ' την ελεύθερη συμφωνία. Το σιδηροδρομικό δίκτυο της Ευρώπης – μια συνομοσπονδία τόσων πολλών ξεχωριστών εταιριών – κι η άμεση μεταφορά επιβατών κι εμπορευμάτων σε τόσες πολλές γραμμές, που κατασκευάστηκαν ανεξάρτητα κι ομοσπονδοποιήθηκαν μαζί, δίχως έστω κι ένα Γενικό Συμβούλιο των Ευρωπαϊκών Σιδηροδρόμων, είναι το πιο εκπληκτικό παράδειγμα του τι έχει ήδη γίνει με απλή συμφωνία. Αν πενήντα χρόνια νωρίτερα είχε κάποιος προβλέψει ότι σιδηρόδρομοι κατασκευασμένοι από τόσες πολλές ξεχωριστές εταιρίες, θα συγκροτούσαν ένα τόσο τέλειο δίκτυο, όπως το κάνουν σήμερα, θ' αντιμετωπιζόταν σίγουρα σαν τρελός. Θα υποστηριζόταν ότι τόσες πολλές εταιρίες, που επιδιώκουν τα δικά τους συμφέροντα, ποτέ δεν θα συμφωνούσαν, δίχως ένα Διεθνές Συμβούλιο Σιδηροδρόμων στηριζόμενο από μια Διεθνή Συνθήκη των Ευρωπαϊκών κρατών και προικισμένο με κυβερνητικές εξουσίες. Αλλά δεν προσέφυγαν σε καμιά τέτοια επιτροπή και, μολοντούτο, η συμφωνία έγινε. Οι Ολλανδικές ενώσεις πλοιοκτητών επεκτείνουν τώρα τις οργανώσεις τους στους ποταμούς της Γερμανίας κι ακόμα και στο θαλάσσιο εμπόριο της Βαλτικής. Οι αμέτρητες συγχωνευμένες ενώ-

σεις βιομηχάνων και τα συνδικάτα* της Γαλλίας, αποτελούν τόσα πολλά παραδείγματα αυτής της περίπτωσης. Αν υποστηριχτεί ότι πολλές απ' αυτές τις οργανώσεις είναι οργανώσεις που αποβλέπουν στην εκμετάλλευση, αυτό δεν αποδεικνύει τίποτα, γιατί αν οι άνθρωποι οι οποίοι επιδιώκουν τα δικά τους εγωιστικά, συχνά πολύ στενά, συμφέροντα, μπορούν να συμφωνήσουν, πιο εμπνευσμένοι άνθρωποι, υποχρεωμένοι να είναι πιο στενά συνδεδεμένοι με άλλες ομάδες, θα συμφωνήσουν αναγκαστικά ακόμα ευκολότερα κι ακόμα καλύτερα.

Όμως δεν σπανίζουν επίσης οι ελεύθερες οργανώσεις με ευγενέστερες επιδιώξεις. Ένα απ' τα ευγενέστερα επιτεύγματα του αιώνα μας είναι αναμφίβολα η Ένωση Ναυαγοσωστών. Απ' το ταπεινό της ξεκίνημα και μετά έχει σώσει όχι λιγότερες από 32.000 ανθρώπινες ζωές. Επικαλείται τα ευγενέστερα ένστικτα του ανθρώπου, η δραστηριότητά της εξαρτάται αποκλειστικά απ' την αφοσίωση στον κοινό σκοπό, ενώ η εσωτερική της οργάνωση βασίζεται αποκλειστικά στην αυτονομία των τοπικών επιτροπών. Η Νοσοκομειακή Ένωση κι εκατοντάδες παρόμοιες οργανώσεις, λειτουργώντας σε πλατιά κλίμακα και καλύπτοντας η καθεμιά τους ένα ευρύ πεδίο, μπορούν να ενταχτούν σ' αυτή την κατηγορία. Ενώ όμως γνωρίζουμε τα πάντα για τις κυβερνήσεις και τις πράξεις τους, τι γνωρίζουμε για τ' αποτελέσματα που φέρνει η ελεύθερη συνεργασία; Χιλιάδες τόμοι έχουν γραφτεί για να καταγράψουν τις πράξεις των κυβερνήσεων η πιο μηδαμινή βελτίωση που οφειλόταν στη νομοθεσία έχει καταγραφεί τα καλά της αποτελέσματα έχουν υπερτονιστεί, ενώ τα κακά της αποτελέσματα παρακάμπτονται σιωπηλά. Πού είναι, όμως, το βιβλίο που καταγράφει ό,τι επιτεύχθηκε απ' την ελεύθερη συνεργασία ανθρώπων εμπνεόμενων απ' το καλό; Ταυτόχρονα, συγκροτούνται καθημερινά εκατοντάδες εταιρίες για την ικανοποίηση μερικών απ' τις άπειρα ποικίλες ανάγκες του πολιτισμένου ανθρώπου. Έχουμε εταιρίες για κάθε πιθανό είδος μελετών – μερικές απ' αυτές καλύπτουν ολόκληρο το πεδίο των φυσικών επιστημών, ενώ άλλες περιορίζονται σ' έναν μικρό ειδικό κλάδο, εται-

* Σ.τ.Μ. Κοινοπραξίες.

ρίες οωματικής αγωγής, στενογραφίας, για την μελέτη ενός συγκεκριμένου συγγραφέα, για παιδιές και κάθε είδους άθλημα, για την προώθηση της επιστήμης της διατήρησης της ζωής και για την ενθάρρυνση της τέχνης που την καταστρέφει· φιλοσοφικές και βιομηχανικές, καλλιτεχνικές κι αντικαλλιτεχνικές, για σοβαρή εργασία και γι' απλή διασκέδαση – κοντολογής, δεν υπάρχει ούτε ένας τομέας όπου οι άνθρωποι να εξασκούν τις ικανότητές τους, δίχως να ενώνουν τις προσπάθειές τους για την εκπλήρωση κάποιου κοινού σκοπού. Κάθε μέρα σχηματίζονται νέες εταιρίες, ενώ κάθε χρόνο οι παλιές συνασπίζονται σε μεγαλύτερες μονάδες, ομοσπονδοποιούνται πέρα απ' τα εθνικά σύνορα και συνεργάζονται σε κάποιο κοινό έργο.

Τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά αυτών των αμέτρητων ελεύθερων αναπτύξεων είναι ότι οικειοποιούνται συνεχώς ό,τι αποτελούσε προηγούμενα ιδιοκτησία του Κράτους ή του Δήμου. Ένας νοικοκύρης σ' ένα Ελβετικό χωριό στις όχθες της Λίμνης Λεμάν, ανήκει τώρα σε τουλάχιστον δώδεκα διαφορετικές εταιρίες, που του παρέχουν οτιδήποτε θεωρείται αλλού σαν λειτουργία της δημοτικής κυβέρνησης. Ελεύθερες ομοσπονδίες ανεξάρτητων κοινοτήτων για προσωρινούς ή μόνιμους σκοπούς βρίσκονται στην ίδια ακριβώς τη βάση της Ελβετικής ζωής και σ' αυτές τις ομοσπονδίες ένα μεγάλο μέρος της Ελβετίας οφείλει τους δρόμους και τις πηγές του, τους πλούσιους αμπελώνες του, τα περιποιημένα δάση και τα λειβάδια που θαυμάζουν οι ξένοι. Και πέρα απ' αυτές τις μικρές εταιρίες, που υποκαθιστούν το Κράτος σε κάποιο περιορισμένο επίπεδο, δεν βλέπουμε κι άλλες εταιρίες να κάνουν το ίδιο σε πολύ ευρύτερη κλίμακα;

Μια απ' τις πιο αξιοθαύμαστες, που έχει δημιουργηθεί πρόσφατα, είναι αναμφίβολα η Εταιρία του Ερυθρού Σταυρού. Η σφαγή των ανθρώπων στο πεδίο της μάχης, συνεχίζει να είναι το καθήκον του Κράτους, όμως τα ίδια ακριβώς αυτά Κράτη αναγνωρίζουν την ανικανότητά τους να φροντίσουν τους τραυματίες τους: εγκαταλείπουν τους άρρωστους, σε μεγάλο βαθμό, στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Τι χείμαρρος χλευασμών δεν θα εξακοντιζόταν ενά-

ντια στον δύστυχο «Ουτοπιστή» που θα τολμούσε να πει 25 χρόνια νωρίτερα ότι η φροντίδα των τραυματιών θα μπορούσε ν' ανατεθεί σε ιδιωτικές εταιρίες! «Κανένας δεν θα πήγαινε σ' επικίνδυνα μέρη! Τα νοσοκομεία θα συγκεντρώνονταν όλα εκεί όπου δεν τα χρειάζονται! Οι εθνικοί ανταγωνισμοί θα κατέληγαν στο να πεθαίνουν αβοήθητοι οι δύστυχοι φαντάροι και πάει λέγοντας» – τέτοια θα ήταν η κατακραυγή. Ο πόλεμος του 1871 έχει δείξει πόσο οξυδερκείς υπήρξαν εκείνοι οι προφήτες που δεν πιστεύουν ποτέ στην ανθρώπινη ευφυΐα, αφοσίωση και λογική.

Τα γεγονότα αυτά – τόσο πολυάριθμα και τόσο συνηθισμένα που τα παρακάμπτουμε δίχως καν να τα παρατηρήσουμε – είναι κατά τη γνώμη μας, ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα. Οι οργανισμοί που μόλις αναφέραμε, αναπτύχθηκαν τόσο φυσικά, επεκτάθηκαν τόσο γρήγορα και συνασπίστηκαν τόσο εύκολα, αποτελούν τέτοια αναπόφευκτα προϊόντα του πολλαπλασιασμού των αναγκών του πολιτισμένου ανθρώπου κι αντικαθιστούν τόσο καλά την κρατική παρέμβαση, ώστε πρέπει να τους αναγνωρίσουμε σαν έναν αναπυλνόμενον παράγοντα της ζωής μας. Η σύγχρονη πρόοδος βρίσκεται πραγματικά στην κατεύθυνση της ελεύθερης ένωσης ελεύθερων ατόμων έτσι ώστε ν' αντικαθιστά την κυβέρνηση σ' όλες εκείνες τις λειτουργίες που είχαν προηγούμενα ανατεθεί σ' αυτήν και τις οποίες, τις περισσότερες φορές, τόσο κακά επιτελούσε.

Όσο για την κοινοβουλευτική κυριαρχία και την αντιπροσωπευτική κυβέρνηση συνολικά, βυθίζονται γρήγορα στην παρακμή. Οι λίγοι φιλόσοφοι που έχουν ήδη δείξει τις ανεπάρκειές τους, δεν έχουν, παρά μόνον δειλά, συνοψίσει την αυξανόμενη δημόσια δυσαρέσκεια. Γίνεται φανερό ότι είναι απλά ηλίθιο να εκλέγεις λίγους ανθρώπους και να τους εμπιστευέσαι το καθήκον της θέσπισης νόμων για κάθε πιθανό θέμα, το οποίο οι περισσότεροι απ' αυτούς αγνοούν εντελώς. Γίνεται κατανοητό ότι η αρχή της πλειοψηφίας είναι ανεπαρκής όπως κι οποιοδήποτε άλλο είδος αρχής, κι η ανθρωπότητα αναζητάει και βρίσκει νέες διεξόδους για την επίλυση των προβλημάτων που εκκρεμούν. Η Ταχυδρομική Ένωση δεν εξέλεξε ένα διεθνές

ταχυδρομικό κοινοβούλιο, προκειμένου να θεσπίσει νόμους για κάθε ταχυδρομική οργάνωση που ανήκε στην Ένωση. Οι Ευρωπαϊκοί σιδηρόδρομοι δεν εκλέξανε ένα διεθνές σιδηροδρομικό κοινοβούλιο για να ρυθμίσει την λειτουργία των τρένων και τον καταμερισμό του εισοδήματος απ' την διεθνή κυκλοφορία. Κι η Μετεωρολογική κι η Γεωλογική Εταιρία της Ευρώπης δεν εκλέξανε ένα, είτε μετεωρολογικό είτε γεωλογικό, κοινοβούλιο για να προγραμματίσει μετεωρολογικούς σταθμούς ή για να εισαγάγει μίαν ενιαία υποδιαίρεση των γεωλογικών σχηματισμών κι έναν ενιαίο χρωματισμό των γεωλογικών χαρτών. Προχώρησαν με βάση την συνεργασία. Για να συμφωνήσουν κατέφυγαν σε συνέδρια, ενώ όμως έστελναν αντιπροσώπους στα συνέδριά τους δεν τους έλεγαν: «Ψηφίστε ό,τι σας αρέσει – θα υπακούσουμε». Προβάλλανε ζητήματα τα οποία συζήτησαν αρχικά οι ίδιοι κι ύστερα έστελναν αντιπροσώπους που ήταν γνώστες του ειδικού ζητήματος που θα συζητούνταν στο συνέδριο κι έστελναν αντιπροσώπους – όχι νομοθέτες. Οι αντιπρόσωποί τους επέστρεφαν απ' το συνέδριο δίχως νόμους στο τσεπάκι, αλλά με προτάσεις συμφωνιών. Αυτός είναι ο τρόπος που παραδέχονται τώρα, ο πολύ παλιός τρόπος, επίσης, για την αντιμετώπιση των ζητημάτων δημοσίου συμφέροντος, όχι ο τρόπος της θέσπισης νόμων διαμέσου μιας αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης.

Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση έχει εκπληρώσει την ιστορική της αποστολή· έχει καταφέρει ένα θανάσιμο πλήγμα στους δικαστικούς κανόνες και με τις συζητήσεις της, έχει αφυπνίσει το δημόσιο ενδιαφέρον για τα δημόσια ζητήματα. Το να βλέπεις όμως σ' αυτή την κυβέρνηση της μελλοντικής σοσιαλιστικής κοινωνίας, σημαίνει ότι διαπράττεις ένα χοντροειδές λάθος. Κάθε οικονομική φάση της ζωής συνεπάγεται την δική της πολιτική φάση κι είναι αδύνατο να αγγίξεις την ίδια ακριβώς την βάση της τωρινής οικονομικής ζωής – ατομική ιδιοκτησία – δίχως μίαν αντίστοιχη αλλαγή της ίδιας ακριβώς της βάσης της πολιτικής οργάνωσης. Η ζωή δείχνει ήδη σε ποια κατεύθυνση θα γίνει η αλλαγή. Όχι στην κατεύθυνση της ενίσχυσης των εξουσιών του Κράτους, αλλά της προσφυγής στην

ελεύθερη οργάνωση και την ελεύθερη ομοσπονδία σε όλους εκείνους τους κλάδους που θεωρούνται τώρα αρμοδιότητα του Κράτους.

Η αντίρρηση στα παραπάνω μπορεί εύκολα να προβλεφτεί. Θα ειπωθεί φυσικά: «Τι θα γίνει όμως μ' εκείνους που δεν τηρούν τις συμφωνίες; Τι θα γίνει μ' εκείνους που δεν τους αρέσει να εργάζονται; Τι θα γίνει μ' εκείνους που θα προτιμούσαν να παραβιάσουν τους γραπτούς νόμους της κοινωνίας ή – στην αναρχική πρόταση – τα άγραφα έθιμα; Ο αναρχισμός μπορεί να είναι καλός για μian ανώτερη ανθρωπότητα, όχι για τον άνθρωπο του καιρού μας».

Πρώτα απ' όλα υπάρχουν δυο είδη συμφωνιών: υπάρχει η ελεύθερη, την οποία συνάπτεις με ελεύθερη συναίνεση, σαν ελεύθερη επιλογή ανάμεσα σε διαφορετικούς δρόμους που είναι εξίσου ανοιχτή στο καθένα απ' τα συμφωνούνται μέλη. Και υπάρχει και η εξαναγκαστική συμφωνία, που επιβάλλεται απ' το ένα μέλος πάνω στο άλλο και γίνεται αποδεκτή απ' το τελευταίο από καθαρή αναγκαιότητα στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει απολύτως καμιά συμφωνία, είναι μια απλή υποταγή στην αναγκαιότητα. Δυστυχώς, ο μεγάλος όγκος όσων περιγράφονται τώρα σαν συμφωνίες, ανήκει στην τελευταία κατηγορία. Όταν ένας εργάτης πουλάει την εργασία του σ' έναν εργοδότη και γνωρίζει πολύ καλά ότι κάποιο μέρος της αξίας της παραγωγής του θα το πάρει άδικα ο εργοδότης, όταν την πουλάει δίχως ούτε την παραμικρή έστω εγγύηση ότι θα απασχοληθεί τουλάχιστον 6 συνεχόμενους μήνες, είναι μια θλιβερή κοροϊδία το ν' αποκαλείται αυτό ελεύθερη συμφωνία. Οι σύγχρονοι οικονομολόγοι μπορεί να την ονομάζουν ελεύθερη, ο πατέρας όμως της πολιτικής οικονομίας – ο Άνταμ Σμιθ – δεν υπήρξε ποτέ ένοχος μιας τέτοιας διαστρέβλωσης. Όσο τα τρία τέταρτα της ανθρωπότητας αναγκάζονται να συνάπτουν συμφωνίες σαν αυτήν που περιγράψαμε, η βία είναι, φυσικά, αναγκαία τόσο για να επιβάλλει την υποτιθέμενη συμφωνία, όσο και για να διατηρήσει μια τέτοια κατάσταση πραγμάτων. Η βία – και μάλιστα, πολλή βία – είναι αναγκαία για να εμποδίσει τους εργάτες να πάρουν ό,τι θεωρούν ότι ιδιοποιούνται άδικα οι λίγοι κι η βία είναι αναγκαία για να

οδηγεί συνεχώς νέα «απολίτιστα έθνη» στις ίδιες συνθήκες.

Δεν βλέπουμε, όμως, την αναγκαιότητα της βίας για την επιβολή συμφωνιών που συνάφθηκαν ελεύθερα. Δεν ακούσαμε ποτέ να επιβληθεί ποινή σε κάποιον άνθρωπο που ανήκε στο πλήρωμα ενός ναυαγοσωστικού και που σε μια δοσμένη στιγμή προτίμησε ν' αποχωρήσει απ' την εταιρία. Το μόνο που θα του έκαναν οι σύντροφοί του, αν υπήρξε ένοχος σοβαρής αμέλειας, θα ήταν ίσως το ν' αρνηθούν να έχουν οποιαδήποτε παραπέρα σχέση μ' αυτόν. Ούτε ακούσαμε να επιβληθεί χρηματική ποινή στο συνεργάτη ενός λεξικού επειδή καθυστέρησε στην εργασία του και για χωροφύλακες να οδηγούν τους εθελοντές του Γαριβάλδη στο πεδίο της μάχης. Οι ελεύθερες συμφωνίες δεν χρειάζεται να επιβληθούν.

Όσο για την τόσο συχνά επαναλαμβανόμενη αντίρρηση ότι κανένας δεν θα εργαζόταν, αν δεν ήταν αναγκασμένος να το κάνει από καθαρή αναγκαιότητα, ακούσαμε ένα σωρό τέτοια πριν απ' την χειραφέτηση των δούλων στην Αμερική καθώς επίσης και πριν απ' την χειραφέτηση των δουλοπάροικων στη Ρωσία. Και είχαμε την ευκαιρία να τα εκτιμήσουμε ακριβοδίκαια. Έτσι, δεν θα προσπαθήσουμε να πείσουμε αυτούς που μπορούν να πιστούν μόνο με τετελεσμένα γεγονότα. Όσο για τους σκεπτικιστές, όφειλαν να γνωρίζουν ότι αν όντως ίσχυε αυτό για κάποια τμήματα της ανθρωπότητας στα κατώτατα στάδια της, ή αν ισχύει για κάποιες μικρές κοινότητες ή ξεχωριστά άτομα που οδηγήθηκαν στην καθαρή απελπισία εξαιτίας των πενιχρών επιτυχιών τους στην πάλη τους ενάντια σε αντίξοες συνθήκες, δεν ισχύει για την πλειονότητα των πολιτισμένων εθνών. Για μας, η εργασία είναι συνήθεια κι η αεργία τεχνητή ανάπτυξη. Φυσικά, το να είσαι χειρωνακτικός εργάτης σημαίνει να είσαι αναγκασμένος να εργάζεσαι για όλη σου τη ζωή 10 ώρες τη μέρα και συχνά περισσότερες, παράγοντας κάποιο μέρος από κάτι – το κεφάλι μιας καρφίτσας, λογουχάρη – σημαίνει να πληρώνεσαι ένα μισθό με τον οποίο μπορεί να ζήσει μια οικογένεια μόνο υπό τον όρο ότι θα περιορίσει αυστηρά όλες της τις ανάγκες – σημαίνει να βρίσκεσαι πάντα υπό την

απειλή να σε διώξουν αύριο απ' την εργασία σου – και ξέρουμε πόσο συχνές είναι οι βιομηχανικές κρίσεις και τι αθλιότητα συνεπάγονται – σημαίνει, σ' έναν πολύ μεγάλο αριθμό περιπτώσεων, πρόωρο θάνατο σ' ένα νοσοκομείο απόρων, αν όχι στο φτωχοκομείο – το να είσαι χειρωνακτικός εργάτης σημαίνει να φέρεις μια ισόβια σφραγίδα κατωτερότητας στα μάτια εκείνων ακριβώς των ίδιων ανθρώπων που ζουν απ' την εργασία αυτών των «χειριών», σημαίνει πάντα την απάρνηση όλων εκείνων των ανώτερων απολαύσεων που προσφέρουν στον άνθρωπο η επιστήμη κι η τέχνη – ω, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι όλοι – κι οι χειρωνακτικοί εργάτες, επίσης – δεν έχουν παρά ένα μόνο όνειρο: ν' ανέβουν σ' ένα επίπεδο όπου θα εργάζονται άλλοι γι' αυτούς.

Αποκρουστική για την ανθρώπινη φύση είναι η υπερεργασία, όχι η εργασία. Η υπερεργασία για τον εφοδιασμό των λίγων με είδη πολυτελείας, όχι η εργασία για την ευημερία όλων. Η εργασία αποτελεί φυσιολογική αναγκαιότητα, μιαν αναγκαιότητα κατανάλωσης της συσσωρευμένης σωματικής ενέργειας, μιαν αναγκαιότητα που είναι υγεία και ζωή αυτή καθεαυτή. Αν τόσοι πολλοί κλάδοι χρήσιμης εργασίας λειτουργούν τώρα τόσο απρόθυμα, αυτό συμβαίνει απλώς επειδή σημαίνουν υπερεργασία ή δεν είναι σωστά οργανωμένοι. Γνωρίζουμε όμως – ο γέρο-Φραγκλίνος το ήξερε αυτό – ότι 4 ώρες χρήσιμης εργασίας καθημερινά θα ήταν παραπάνω από αρκετές για να προσφέρουν στον καθένα την άνεση ενός μέσου, εύπορου μεσοαστικού σπιτιού, αν αφιερωνόμαστε όλοι στην παραγωγική εργασία κι αν δεν σπαταλούσαμε τις παραγωγικές μας δυνάμεις όπως κάνουμε τώρα.

Όσο για το παιδιάστικο ερώτημα, που επαναλαμβάνεται 50 χρόνια τώρα: «Ποιος θα έκανε την δυσάρεστη εργασία;», ομολογώ ειλικρινά ότι κανένας απ' τους σοφούς μας δεν αναγκάστηκε ποτέ να την κάνει, έστω και μια μόνο μέρα στη ζωή του. Αν υπάρχει ακόμα κάποια εργασία που είναι όντως δυσάρεστη αυτή καθεαυτή, αυτό συμβαίνει μόνον επειδή οι επιστήμονές μας ποτέ δεν ενδιαφέρθηκαν να εξετάσουν τα μέσα που θα την καθιστούσαν λιγότερο δυσάρεστη. Ήξεραν πάντα ότι υπήρχε πληθώρα

ανθρώπων που λιμοκτονούν κι οι οποίοι θα την έκαναν για λίγες δεκάρες τη μέρα.

Ως προς την τρίτη – την κύρια – αντίρρηση που υποστηρίζει την αναγκαιότητα μιας κυβέρνησης για να τιμωρεί εκείνους που παραβιάζουν τους νόμους της κοινωνίας, υπάρχουν τόσα πολλά να πεις γι' αυτή, ώστε σπάνια μπορεί να θιγεί τυχαία. Όσο περισσότερο μελετάμε το ερώτημα, τόσο περισσότερο οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η ίδια η κοινωνία είναι υπεύθυνη για τις αντικοινωνικές πράξεις που διαπράττονται στους κόλπους της κι ότι καμιά ποινή, καμιά φυλακή και κανένας δήμιος δεν μπορούν να μειώσουν τον αριθμό τέτοιων πράξεων, τίποτα έξω από μian αναδιοργάνωση της ίδιας της κοινωνίας.

Τα τρία τέταρτα όλων των πράξεων που εκδικάζονται κάθε χρόνο στα δικαστήριά μας, αντλούν την προέλευσή τους, είτε άμεσα, είτε έμμεσα, απ' την τωρινή αποδιοργανωμένη κατάσταση της κοινωνίας, σε σχέση με την παραγωγή και την διανομή του πλούτου – όχι απ' την διαστρέβλωση της ανθρώπινης φύσης. Όσο για τις σχετικά λίγες αντικοινωνικές πράξεις, που προκύπτουν απ' τις αντικοινωνικές τάσεις ξεχωριστών ατόμων, δεν μπορούμε να μειώσουμε τον αριθμό τους με τις φυλακές, ούτε και προσφεύγοντας στον δήμιο. Με τις φυλακές μας απλά τις πολλαπλασιάζουμε και τις κάνουμε χειρότερες. Με τους αστυνομικούς μας, το «τίμημα του αίματος», τις εκτελέσεις και τα κελιά μας, διασπείρουμε στην κοινωνία μια τέτοια συρροή κατώτατων παθών και συνθηγιών, ώστε εκείνος που θ' αντιλαμβανόταν τ' αποτελέσματα αυτών των θεσμών σ' όλη τους την έκταση, θα τρόμαζε απ' αυτό που κάνει η κοινωνία με το πρόσημα της διατήρησης της ομαλότητας. Θα πρέπει ν' αναζητήσουμε άλλες λύσεις κι οι λύσεις αυτές έχουν υποδειχτεί εδώ και πολύ καιρό.

Φυσικά, τώρα, όταν μια μητέρα, που αναζητάει τροφή και στέγη για τα παιδιά της, πρέπει να περάσει από μαγαζιά γεμάτα με τις πιο φίνες λιχουδιές εκλεπτυσμένης λαιμαργίας όταν η φανταχτερή κι αλαζονική πολυτέλεια επιδειχνεται δίπλα-δίπλα με την πιο φειχτή αθλιότητα όταν το σκυλί και το άλογο ενός πλούσιου απολαμβάνουν καλύτερης φροντίδας απ' ό,τι εκατομμύρια παιδιών που οι

μητέρες τους κερδίζουν έναν θλιβερό μισθό στο ορυχείο ή στο εργοστάσιο· όταν ένα «μέσο» βραδινό ένδυμα μιας κυρίας αντιπροσωπεύει 81 μήνες ή και 1 χρόνο ανθρώπινης εργασίας· όταν ο πλουτισμός σε βάρος κάποιου άλλου είναι ο δεδηλωμένος σκοπός της «άνωτερης τάξης» και δεν μπορεί να χαραχτεί μια ξεκάθαρη διαχωριστή γραμμή ανάμεσα στα έντιμα και τα ανέντιμα μέσα προσπορισμού χρήματος – τότε η βία είναι το μόνο μέσο για την διατήρηση μιας τέτοιας κατάστασης πραγμάτων. Συνακόλουθα, μια στρατιά αστυνομικών, δικαστών και δήμιων γίνεται ένας αναγκαίος θεσμός.

Αν όμως όλα τα παιδιά μας – όλα τα παιδιά είναι παιδιά μας – είχαν μια σωστή διαπαιδαγώγηση κι εκπαίδευση – κι έχουμε τα μέσα να την προσφέρουμε· αν κάθε οικογένεια ζούσε σ' ένα αξιοπρεπές σπίτι – και θα μπορούσε στην παρούσα ανώτερη ανάπτυξη της παραγωγής μας· αν κάθε αγόρι και κορίτσι μάθαινε μια τέχνη ταυτόχρονα με την επιστημονική του εκπαίδευση κι όχι όταν είναι χειρώνακτες παραγωγοί πλούτου, να θεωρείται αυτό ένδειξη κατωτερότητας· αν οι άνθρωποι ζούσαν πιο στενά συνδεδεμένοι, κι έπρεπε να έρχονται συνεχώς σ' επαφή γι' αυτές τις δημόσιες υποθέσεις που έχουν τώρα παραχωρηθεί στους λίγους κι αν, σαν συνέπεια μιας στενότερης επαφής, οδηγούμαστε να δείξουμε ένα τόσο ζωντανό ενδιαφέρον για τις δυσκολίες και τα βάσανα του γείτονά μας, όσο εκείνο που δείχναμε προηγούμενα για τους συγγενείς μας – τότε δεν θα καταφεύγαμε στους αστυνομικούς και τους δικαστές, στις φυλακές και τις εκτελέσεις. Οι αντικοινωνικές πράξεις θα εξαφανίζονταν, δεν θα τιμωρούνταν. Οι ελάχιστες συγκρούσεις που θα προέκυπταν, θα διευθετούνταν εύκολα από διαιτητές και δεν θα χρειαζόταν περισσότερη βία για την επιβολή των αποφάσεών τους απ' όση απαιτείται τώρα για την εκτέλεση των αποφάσεων των οικογενειακών δικαστηρίων στην Κίνα.

Κι εδώ ερχόμαστε να εξετάσουμε ένα μεγάλο ερώτημα: Τι θα γινόταν η ηθική σε μια κοινωνία που δεν αναγνωρίζει νόμους και διακηρύσσει την πλήρη ανεξαρτησία του ατόμου; Η απάντηση είναι ξεκάθαρη. Η δημόσια ηθική

είναι ανεξάρτητη απ' τον νόμο και την θρησκεία και προγενέστερή τους. Μέχρι τώρα, οι διδασκαλίες περί ηθικής είχαν συσχετιστεί με τις θρησκευτικές διδασκαλίες. Η επίδραση όμως που άσκησαν στο παρελθόν οι θρησκευτικές διδασκαλίες στο νου μετατράπηκε σε απέχθεια και το κύρος, που η ηθική αντλούσε απ' την θρησκεία, δεν έχει πια την βαρύτητα που διέθετε παλαιότερα. Εκατομμύρια άνθρωποι που έχουν χάσει την πίστη τους μεγαλώνουν στις πόλεις μας. Είναι αυτός λόγος για να εγκαταλείψουμε την ηθική και να την αντιμετωπίσουμε με τον ίδιο σαρκασμό που αντιμετωπίζουμε την πρωτόγονη κοσμογονία;

Προφανώς όχι. Καμιά κοινωνία δεν είναι επικτή εάν δεν αναγνωρίζονται γενικά ορισμένες αρχές. Αν κάποιος μεγάλωνε συνθιζοντας να εξαπατά τους συνανθρώπους του; αν ποτέ δεν μπορούσαμε να βασιστούμε στην υπόσχεση και τα λόγια ο ένας του άλλου; αν ο καθένας αντιμετώπιζε τον συνάνθρωπό του σαν εχθρό, εναντίον του οποίου είναι δικαιολογημένο κάθε μέσο πάλης – καμιά κοινωνία δεν θα μπορούσε να υπάρξει. Και βλέπουμε, στην πραγματικότητα, ότι παρά την παρακμή των θρησκευτικών πεποιθήσεων, οι αρχές της ηθικής παραμένουν ακλόνητες. Βλέπουμε ακόμα κι άθεους να προσπαθούν ν' ανυψώσουν το σημερινό ηθικό επίπεδο. Γεγονός παραμένει ότι οι ηθικές αρχές είναι ανεξάρτητες απ' τις θρησκευτικές πεποιθήσεις: είναι προγενέστερες. Οι πρωτόγονοι Τσούκταις δεν έχουν θρησκεία. Έχουν μόνο προλήψεις κι ένα φόβο απέναντι στις εχθρικές δυνάμεις της φύσης και, μολοντούτο, ανακαλύπτουμε σ' αυτούς τις ίδιες ακριβώς αρχές ηθικής, τις οποίες διδάσκουν Χριστιανοί και Βουδιστές, Μουσουλμάνοι κι Εβραίοι. Ή μάλλον, μερικές πρακτικές τους συνεπάγονται ένα πολύ υψηλότερο επίπεδο φυλετικής (tribal) ηθικής από εκείνο που χαρακτηρίζει την πολιτισμένη μας κοινωνία.

Στην πραγματικότητα, κάθε νέα θρησκεία δανείζεται τις ηθικές της αρχές απ' το μόνο πραγματικό απόθεμα ηθικής – τις ηθικές συνήθειες που αναπτύσσουν οι άνθρωποι μόλις ενώνονται για να ζήσουν από κοινού σε φυλές, πόλεις ή έθνη. Καμιά ζωική κοινωνία δεν είναι επικτή, εάν δεν καταλήξει στην ανάπτυξη ορισμένων ηθικών συνη-

θειών αμοιβαίας υποστήριξης, ακόμα και αυτοθυσίας υπέρ της κοινής ευημερίας. Αυτές οι συνήθειες αποτελούν αναγκαίο όρο για την ευημερία του είδους στον αγώνα του για επιβίωση – η συνεργασία των ατόμων είναι ένας πολύ πιο σημαντικός παράγοντας στον αγώνα για την διατήρηση του είδους απ' ό,τι ο περιλάλητος φυσικός αγώνας ανάμεσα στα άτομα για τα μέσα ύπαρξης. Οι «ικανότεροι» στον οργανικό κόσμο είναι εκείνοι που μεγαλώνουν συνηθισμένοι να ζουν στην κοινωνία και η ζωή στην κοινωνία συνεπάγεται αναγκαστικά ηθικές συνήθειες. Όσο για την ανθρωπότητα, έχει αναπτύξει στους κόλπους της, κατά την διάρκεια της μακρόχρονης ύπαρξής της, έναν πυρήνα κοινωνικών συνηθειών, ηθικών συνηθειών, που δεν μπορούν να εξαφανιστούν όσο υπάρχουν ανθρώπινες κοινωνίες. Και, συνακόλουθα, παρά τις επιδράσεις ως προς το αντίθετο, που υφίστανται τώρα σαν συνέπεια των τωρινών οικονομικών συνθηκών, ο πυρήνας των ηθικών μας συνηθειών συνεχίζει να υπάρχει. Ο νόμος και η θρησκεία δεν κάνουν άλλο απ' το να τις διατυπώνουν κι επιδιώκουν να τις επιβάλλουν με το κύρος τους.

Όσο μεγάλη κι αν είναι η ποικιλία των θεωριών περί ηθικής, μπορούν όλες να υπαχθούν σε 3 βασικές κατηγορίες: την ηθική της θρησκείας, την ωφελιμιστική ηθική και την θεωρία των ηθικών συνηθειών που πηγάζει απ' τις ίδιες ακριβώς τις ανάγκες της κοινωνικής ζωής. Κάθε θρησκευτική ηθική καθαγιάζει τις εντολές της διαμορφώνοντάς τες έτσι ώστε να πηγάζουν εξ' αποκαλύψεως και προσπαθεί ν' αποτυπώσει τις διδασκαλίες της στο νου με μια υπόσχεση ανταμοιβής ή τιμωρίας είτε σ' αυτή είτε σε κάποια μελλοντική ζωή. Η ωφελιμιστική ηθική υποστηρίζει την ιδέα της ανταμοιβής, αλλά την βρίσκει μέσα στον ίδιο τον άνθρωπο. Καλεί τους ανθρώπους ν' αναλύσουν τις απολαύσεις τους, να τις ταξινομήσουν και να δώσουν προτεραιότητα σ' εκείνες που είναι πιο έντονες και πιο διαρκείς. Θα πρέπει ν' αναγνωρίσουμε, ωστόσο, ότι μολονότι έχει ασκήσει κάποια επίδραση, το σύστημα τούτο έχει κριθεί σαν επίπλαστο απ' την μεγάλη μάζα των ανθρώπινων όντων. Και τέλος – όποιες κι αν είναι οι παραλλαγές του – υπάρχει το τρίτο σύστημα ηθικής που προσβλέπει

στις ηθικές πράξεις – στις πράξεις εκείνες που είναι οι πιο ισχυρές αναφορικά με το να καταστήσουν τους ανθρώπους πιο ικανούς για κοινωνική ζωή – μιαν απλή αναγκαιότητα του ατόμου ν' απολαύσει τις χαρές των αδελφών του, να υποφέρει όταν κάποιοι αδελφοί του υποφέρουν, μια συνήθεια και μια δεύτερη φύση, που διαμορφώνονται σιγά-σιγά και τελειοποιούνται απ' την κοινωνική ζωή. Αυτή είναι η ηθική της ανθρωπότητας κι αυτή είναι επίσης η ηθική του αναρχισμού.

Αυτές είναι, με πολύ συνοπτική μορφή – οι κύριες αρχές του αναρχισμού. Κάθε μια απ' αυτές πλήττει πολλές προκαταλήψεις κι ακόμη κάθε μια απ' αυτές πηγάζει από μια ανάλυση των ίδιων ακριβώς των τάσεων που εμφανίζει η ανθρώπινη κοινωνία. Κάθε μια απ' αυτές έχει πλούσια αποτελέσματα και συνεπάγεται μια συνολική αναθεώρηση πολλών κυρίαρχων απόψεων. Κι ο αναρχισμός δεν αποτελεί ένα απλό όραμα ενός μακρινού μέλλοντος. Ήδη τώρα, όποια κι αν είναι η σφαίρα δράσης του ατόμου, αυτό μπορεί να ενεργεί, είτε σύμφωνα με τις αναρχικές αρχές, ή στην αντίθετη κατεύθυνση. Κι όλα όσα μπορεί να γίνουν σ' εκείνη την κατεύθυνση, θα γίνουν στην κατεύθυνση που βαδίζει η παραπέρα ανάπτυξη. Όλα όσα μπορεί να γίνουν στην αντίθετη κατεύθυνση, θα είναι μια απόπειρα εξαναγκασμού της ανθρωπότητας να πάει εκεί, όπου δεν θα πάει.

**Συμπληρωματικό σημείωμα
στο δοκίμιο «Αναρχοκομμουνισμός»**

Τα προγενέστερα κείμενα του Κροπότιν αναφορικά με τις μεθόδους οργάνωσης της παραγωγής και διανομής ύστερα από μια επαναστατική απαλλοτριώση της ιδιοκτησίας, βασίζονταν στην υπόθεση ότι θα υπήρχε επάρκεια αγαθών που θα επέτρεπε στον καθένα να παίρνει ό,τι χρειάζεται και να εργάζεται όσο μπορεί. Μετά την εμπειρία του όραος από την Ρωσική Επανάσταση κατέληξε σ' ένα εντελώς αντίθετο συμπέρασμα. Αναγνώρισε τα εμπόδια που είχε ν' αντιμετωπίσει μια παραγωγή σε νέα βάση καθώς επίσης την φτώχεια του καπιταλιστικού κόσμου κι διατύπωσε τη νέα άποψή του σ' ένα υστερόγραφο στη Ρώσικη έκδοση του «Λόγια ενός Εξεγερμένου», που εκδόθηκε το 1919. Η μέθοδός του οργάνωσης της παραγωγής ακολουθεί την προηγούμενη διδασκαλία του, η ανάλυσή του όμως μετά την Ρωσική Επανάσταση της προσδίδει πρόσθετο ενδιαφέρον.

(P.N.MΠ.)

**ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ
ΣΤΟ «ΛΟΓΙΑ ΕΝΟΣ ΕΞΕΓΕΡΜΕΝΟΥ»**

Το ζήτημα της ανοικοδόμησης της ζωής απ' την κοινωνική επανάσταση έχει εκτεθεί μόνο σε γενικές γραμμές... Δυστυχώς, χρειάζεται να πούμε ότι οι σοσιαλιστές κι οι εργάτες γενικότερα, έχοντας χάσει την ελπίδα για την δυνατότητα μιας επανάστασης στο κοντινό μέλλον, δεν ενδιαφέρονταν για το ερώτημα: Τι χαρακτήρα θα ήταν σκόπιμο να πάρει η επανάσταση; Ο σύντροφός μας Πουζέ μας έχει πει στο «Πώς θα κάνουμε την Επανάσταση» ότι θα μπορούσε να επιτευχθεί μια κοινωνική επανάσταση στη Γαλλία υπό την καθοδήγηση των συνδικάτων, ότι αυτά τα συνδικάτα και οι συνελεύσεις θα μπορούσαν ν' απαλλοτριώσουν τους καπιταλιστές και να οργανώσουν την παραγωγή σε νέα βάση, δίχως την παραμικρή διακοπή της παραγωγής. Είναι ξεκάθαρο ότι μόνον οι εργάτες διαμέσου των δικών τους οργανώσεων θα μπορούσαν να το επιτύχουν και μολονότι δεν συμφωνώ με τον Πουζέ σε ορισμένες λεπτομέρειες, συνιστώ αυτό το βιβλίο σε όλους εκείνους που κατανοούν το αναπόφευκτο της κοι-

ωνικής ανοικοδόμησης την οποία πρέπει να διασφαλίσει η ανθρωπότητα.

Στις μελέτες που έκανα στην Αγγλία και την Σκωτία προσπάθησα πάντα ν' ανακαλύψω ποια ήταν η αληθινή ζωή των εργατών, έχοντας πάντα υπόψη μου το ακόλουθο ερώτημα: Ποια μορφή θα μπορούσε να πάρει η κοινωνική επανάσταση για να περάσει, δίχως υπερβολική αναταραχή, απ' την ατομική παραγωγή σ' ένα σύστημα παραγωγής και διανομής οργανωμένο απ' τους ίδιους τους παραγωγούς και τους καταναλωτές.

Εξετάζοντας αυτό το ερώτημα οδηγήθηκα σε 2 συμπεράσματα. Το πρώτο είναι ότι η παραγωγή κι η ανταλλαγή αντιπροσώπευαν μια τόσο πολύπλοκη επιχείρηση, ώστε τα σχέδια των κρατικών σοσιαλιστών, που οδηγούσαν αναπόφευκτα σε μια κομματική δικτατορία, θ' αποδείχνονταν απόλυτα ανεπαρκή μόλις εφαρμόζονταν στην ζωή. Καμιά κυβέρνηση δεν θα μπορούσε να οργανώσει την παραγωγή αν οι ίδιοι οι εργάτες, μέσω των συνδικάτων τους, δεν το έκαναν σε κάθε κλάδο της βιομηχανίας, επειδή σ' ολόκληρη την παραγωγή ανακύπτουν καθημερινά χιλιάδες δυσκολίες που καμιά κυβέρνηση δεν μπορεί να επιλύσει ή να προβλέψει. Είναι οπωσδήποτε αδύνατο να προβλέψει τα πάντα. Μόνον οι προσπάθειες χιλιάδων μυαλών που ασχολούνται με τα προβλήματα, μπορούν να συνεργαστούν για την ανάπτυξη ενός νέου κοινωνικού συστήματος και να βρουν τις καλύτερες λύσεις για τις χιλιάδες τοπικές ανάγκες...

Το δεύτερο συμπέρασμα στο οποίο κατέληξα είναι ότι η τωρινή οικονομική ζωή στις πολιτισμένες κοινωνίες είναι δομημένη πάνω σε λαθεμένη βάση. Υπάρχει η θεωρία ότι οι άνθρωποι στον κόσμο είναι χωρισμένοι σε 2 κατηγορίες: σ' εκείνους που χάρη στην ανώτερη παιδεία τους έχουν τα προσόντα να διευθύνουν την παραγωγή και τους άλλους που, εξαιτίας της περιορισμένης τους ικανότητας, είναι αναγκασμένοι να εργάζονται για τους εργοδότες τους. Η όλη εξέλιξη της πολιτικής οικονομίας διακηρύσσει την θεωρία αυτή. Έτσι πλουτίζουν άλλες χώρες αναπτύσσοντας την βιομηχανία τους, σε βάρος των υποανάπτυκτων λαών. Όμως μια πιο εμβριθής μελέτη της οικονομι-

κής ζωής στην Αγγλία κι άλλες ευρωπαϊκές χώρες μας οδηγεί σ' ένα άλλο συμπέρασμα. Δεν είναι πια εφικτό να πλουτίσει μια χώρα με τον ίδιο τρόπο που το έκανε ως τώρα η Αγγλία. Καμιά πολιτισμένη χώρα δεν θέλει να παραμείνει στην θέση του προμηθευτή πρώτων υλών. Όλες οι χώρες επιδιώκουν ν' αναπτυχθούν βιομηχανικά κι όλες σταδιακά το κάνουν... Ο δρόμος προς την ανάπτυξη της ευημερίας όλων των λαών βρίσκεται μόνο στην συνένωση της γεωργίας και της βιομηχανίας κι όχι στην υποδιαίρεση των λαών σε βιομηχανικούς και αγροτικούς πολιτισμούς. Μια τέτοια υποδιαίρεση θα οδηγήσει αναπόφευκτα σε ατέλειωτους πολέμους για την απόκτηση αγορών και φτηνής εργασίας για την βιομηχανία...

Προκύπτει, επομένως, ότι η κοινωνική επανάσταση, όποτε κι αν ξεσπάσει, θα πρέπει να εξετάσει σαν πρώτο της καθήκον την αύξηση της παραγωγής. Οι πρώτοι μήνες χειραφέτησης θ' αυξήσουν αναπόφευκτα την κατανάλωση αγαθών κι η παραγωγή θα μειωθεί. Κι επιπλέον, οποιαδήποτε χώρα κάνει μια κοινωνική επανάσταση θα περιβάλλεται από ένα κύκλο γειτόνων είτε μη φιλικών είτε πραγματικών εχθρών... Κοντολογής, μια επανάσταση θα οδηγήσει αναπόφευκτα σε αυξημένη κατανάλωση, γιατί το ένα τρίτο του πληθυσμού ολόκληρης της Ευρώπης ζει στην μιζέρια και υποφέρει από έλλειψη ρούχων και άλλων αγαθών. Η ζήτηση προϊόντων θ' αυξάνεται ενώ η παραγωγή θα μειώνεται και, τελικά, θα έρθει ο λιμός. Μόνο ένας δρόμος υπάρχει για να αποφευχθεί αυτό. Θα πρέπει να καταλάβουμε ότι μόλις ένα επαναστατικό κίνημα ξεκινάει σε μια χώρα, η μόνη δυνατή κατεύθυνση θα είναι το να πάρουν οι εργάτες κι οι αγρότες εξουσία στα χέρια τους ολόκληρη την εθνική οικονομία και να την οργανώσουν οι ίδιοι με στόχο την γρήγορη αύξηση της παραγωγής. Θα πειστούν όμως γι' αυτή την αναγκαιότητα, μόνον όταν όλη η ευθύνη για την εθνική οικονομία, που σήμερα βρίσκεται στα χέρια ενός πλήθους υπουργών κι επιτροπών, θα εμφανίζεται με απλή μορφή σε κάθε χωριό και πόλη, σε κάθε εργοστάσιο και μαγαζί, σαν δική τους υπόθεση και όταν καταλάβουν ότι πρέπει να την διευθύνουν οι ίδιοι.

ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ
ΑΝΑΡΧΟΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ

Τα δύο αυτά κείμενα αποτελούν – μαζί με το *Αναρχία: Η φιλοσοφία της και το ιδανικό της* – τα σημαντικότερα συνοπτικά πολιτικά κείμενα του Κροπότκιν, προορισμένα να εξοικειώσουν τον αμνητο αναγνώστη με τις κύριες θεωρητικές αρχές του αναρχισμού και του αναρχοκομμουνισμού και ταυτόχρονα να του προσφέρουν μια τεκμηρίωση του εφικτού της πρακτικής εφαρμογής των αρχών αυτών στην πολιτική και οικονομική ζωή. Μολονότι κάποιες ιδέες του φαίνονται σήμερα ξεπερασμένες, το μεγαλύτερο μέρος των κειμένων παραμένει τόσο επίκαιρο όσο και την εποχή που γράφηκε.